

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XVIII.

Číslo 4.

December 2020

Marcel Páleš: NECH POČUŤ TICHU

Či už budú biele
alebo také jesenné na blate
Či už skromné bez peňazí
alebo nablýskané s drahým prekvapkom
s krásnymi stuhami V hojnosti
Nebodaj na zlate
Len nech prídu Dohnútra
hlbšie ako akékoľvek slovo
Nech prídu Nech prídu Nech
Či už za päť minút dvanásť
Skôr či neskôr Len nech A nanovo
Ak sa aj nepodarí naplniť ideál
keď tu a tam niečo pochybí
rozbijú sa vianočné gule
roztriešti sa krásna predstava
či zabehne kostička od ryby
Len nech prídu Stačia aj o polnoci
Niektorých až strasie od radosti
Nech sú oči aspoň chvíľu privreté
Nech vidí len srdce
Nech vidí neviditeľné

Nech sa podarí nemyslieť na to
že ktosi je ďaleko
že ktosi už nie je
že to a ono trápi zas v pozadí
Nech sa podarí nemyslieť na nezhody
na veľké či malé bolesti a zúfania
Len nech prídu Nech nás zastavia
Trocha novej nádeje prinesú
Nech počuť ticho
Možno Tichú noc
Bez stresu
Nech sa podarí zabudnúť na výzdobu
na stôl plný jedla a dobrôt
na ceremónie vôkol
na všetky kúpené darčeky
Nech sa podarí prestrieť si vnútro
Spraviť z neho kolísku
v ktorej sa nanovo narodí
LÁSKA
Dar najkrajší
Dar naveky

NIEKTORÉ STARÉ SLOVENSKÉ PRIEZVISKÁ BANSKOBYSŤRIČANOV V XVI. AŽ XVIII. STOROČÍ

Počas takmer ôsmich storočí v národnostne zmiešanej Banskej Bystrici žili najmä tri skupiny obyvateľov: meštania národnosti slovenskej (slovanskej), nemeckej, židovskej a neskôr aj maďarskej. Najstaršími osadníkmi boli Slováci, ktorí tu žili už pred polovicou XIII. storočia – pred príchodom nemeckých osadníkov. V ďalších štyroch storočiach meštania nemeckej národnosti v Banskej Bystrici dominovali najmä v hospodárskej oblasti a v správe a vedení mesta. Aj napriek uvedeným skutočnostiam obyvatelia slovenskej národnosti stále tvorili najpočetnejšiu skupinu mešťanov, čoho dôkazom sú aj archívne materiály z ostatných piatich storočí. V nich sa síce národnosť mešťanov neuvádzala ale môžeme vychádzať zo slovensky znejúcich priezvisk, ktoré sa tam nachádzajú. Niektoré z nich sú už úplne zabudnuté a dávno sa nepoužívajú. Sú však aj také, ktoré i dnes môžeme nájsť u našich spoluobčanov.

Ako príklad by som uviedol niekoľko slovenských priezvisk, ktoré sa v Banskej Bystrici vyskytujú i v súčasnosti: Bača, Bahil, Balaš (Baláž), Barla, Bartoš, Benko, Blaško, Bohuš, Boženik, Brada, Bulla, Caban, Cesnak, Cibulka, Černý (Čierny), Čilík, Červený, Čižmár, Čunderlík, Debnár, Demian, Dian, Dianiška, Dlhoš, Dobrik, Donoval, Dvorský, Galik, Gregor, Greško, Hanuška, Hladovský, Hlavatý, Hlaváč, Homola, Horvát (Chorvát), Hospodár, Hraško, Hudec, Husár, Chladný, Jamriška, Kapusta, Kmeť, Kollár, Kováč, Král, Králik, Kriško, Krnáč, Kučera, Kuna, Labuda, Lacko, Lačný, Lehocký, Lichý, Lupták (Lipták, Liptovec), Masný, Mistrík, Mlynár, Mojžiš, Moravčík, Motička, Mráz, Murgaš, Očenáš, Omasta, Oravec, Pecník, Pokorný, Poliak, Polóny, Puškár, Roháč, Ris (Rys), Sásik, Selecký, Slaninka (Slanina), Slivka, Spevák, Spišák (Spišiak), Straka, Sikora (Sýkora), Štrba (Šterba), Šimko, Toman, Turčan, Uhliar, Uhrín, Valach, Vančo, Vanko, Vician, Vígaš, Vozár, Zeman a mnohé ďalšie.

Pokračovanie na str. 3.

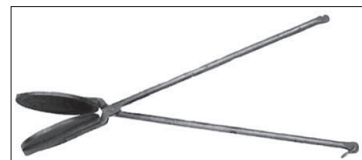
SPOMIENKA NA RODINNÉ VIANOČNÉ OBLÁTKY

Pečenie vianočných oblátok bolo kedysi ozajstným sviatkom v rodine. Počas pečenia oblátok, v predvianočnom období, celý dom rozvoniával vanilkou, prítmie v kuchyni s blikaním otvoreného ohňa v sporáku vyvolávalo nielen pocit tajomna, ale aj útlonosti a šťastia z radostného očakávania Vianoc. Upevňovala sa tým aj rodinná súdržnosť.

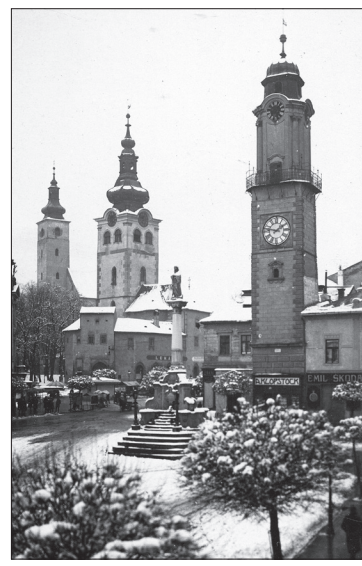
Mama pekávala oblátky po večerach pre celú našu rozvetvenú rodinu, čo jej zabralo aj týždeň. Najprv rozrobila redšie cestičko z hladkej múky, mlieka, cukru, vaječných žĺtkov a masla. U nás sa pridávala vanilka, inde zas škoricca. Receptov bolo veľmi veľa podľa miestnych zvyklostí a každý uprednostňoval ten svoj. Koľko ľudí, toľko chutí. Škoda, že sa nezachoval presný recept mojej matky, na ktorý sme si zvykli.

Na pečenie mama používala klasickú oblátnicu, ktorú sme volali „železá“. Boli to v podstate otváracie liatinové kliešte pozostávajúce z dvoch priliehajúcich okrúhlych platní s dlhými kovovými ramenami (rukoväťami). Na jednej platni bol vnútri vyrytý obrázok baránka Božieho, ktorý sa odtlačil do každej oblátky. Pieklo sa na otvorenom ohni sporáka (po bystricky šporhelt“) vykurovaného výlučne len suchými drevenými polienkami. Mama naniesla na vnútornú stranu otvorených klieští presne vymedzenú dávku cestička (mala na to špeciálnu naberačku), kliešte zatvorila a zasunula nad oheň. Po krátkom čase kliešte nad ohňom otočila aby sa oblátka prepiekla aj z opačnej strany. Po stiahnutí klieští z ohňa a ich otvorení upečenú oblátku nožikom z platne opatrne sňala a odložila. Okraje nesotočených oblátok sme nezarovnávali. V prípade trubičiek mama tieto ešte za tepla na platni stáčala pomocou kónickej drevenej paličky. Takto vyformované trubičky sa odkladali do pripravenej škatule vystlaté jemným papierom.

Pokračovanie na str. 14.

Klasická oblátnica (železá)

Dobový pohľad na Banskú Bystricu v zime

DEDIČNÁ ŠTŔLŇA FERDINAND V POLKANOVEJ (POTKANOVÁ, PODKANOVÁ, RATZENGRUND, FERDINANDTAL)

Pri razbe i práci v akejkoľvek bani, bolo nutné z tejto odvádzať podzemnú vodu, aby ju nezatopila. Využívali sa na to čerpacie zariadenia a odvodňovacie tzv. dedičné štôlne. Čerpacie zariadenia len dopĺňali funkciu dedičných štôlní tým, že dvíhali vody na ich úroveň, inak pomáhala pri odvodňovaní hlavne mnohoraká morfológia členitého, najmä kopcovitého terénu. Ten umožňoval za účelom odvodňovania vhodne využívať rozdielne výškové pomery.

Robil sa to tak, že najnižšie položené horizontálne banské diela odvodňovali tie vyššie položené. Vody sa teda v celej oblasti pohybovali vo vodných tokoch gravitačne. Banské diela boli podfárané banskými dielami odvodňovacieho charakteru, aby z nich mohli odvádzať banské vody. Tie boli odvádzané nielen v čase razenia, ale aj perspektívne počas prehlbovania už existujúcich banských diel. Týmto spôsobom vytvárali podmienky pre sprístupňovanie ďalších, novobudovaných banských diel a aj postupné prehlbovanie existujúcich dobývok na rudných žilách smerom do hĺbky. To bolo vlastne dôvodom, že sa začali zakladať a budovať dedičné štôlne. Často sa stalo, že pri razení dedičnej odvodňovacej štôlne narazili na žilu, ktorá vykazovala zisk. Vtedy zvyčajne zastavili razenie odvodňovacej štôlne a pustili sa do dobývania žily. Po vyrúbaní žily nad i pod štôľňou pokračovali v hĺbení pôvodnej odvodňovacej štôlne.

Dedičné štôlne zároveň plnili aj funkciu dopravnú, keď sa cez ne vynášala hlušina i dopravovala vydolovaná ruda. Tiež privádzali do podzemia aj nový čerstvý vzduch.

Termín „dedičná“ sa odvádza od dlhej doby razby, pri ktorej sa vystriedalo zväčša niekoľko generácií baníkov, takže jej razba sa vlastne „dedila“. Neskôr vznikla ešte iná legenda, ktorá hovorí, že dedením banského diela, sa dedili aj banské vody a zároveň dochádzalo aj k „dedeniu“ vŕd od jednej bani k druhej, kedy spodná baňa zdedila vody tej vyššie položenej, až po tú najnižšiu, ktorá sa obvykle už nazývala dedičná a vodu vyvádzala do potoka.

Starohorsko-špaňodolinský banský revír je na severe ohraničený šachtou Haliar na Starých Horách a na juhu šachtou Ferdinand v Španej Doline. Takmer celé dobývačné pole medzi týmito šachtami bolo z odvodňovacích dôvodov podfárané významnou dedičnou odvodňovacou štôľňou korunného princa Ferdinanda, odvádzajúcou podzemné banské vody z vyššie položených banských polí (Staré Hory) až po obec Polkanová.

Dedičnú štôľňu Ferdinand započali rúbať v r. 1661. Pôvodne mala slúžiť výlučne k odvodňovaniu vyšších obzorov. Jej smer je rovnobežný so smerom špaňodolinskej Pfeiffer žily, od ktorej je vzdialená len 160-180 m. Pod ostrým uhlom križuje žily Ferdinand a Nepomuk. Okrem týchto žíl križuje aj sieť žíl Anton, Ludovika a Karol, ale aj iných žíl až po šachtu Haliar a Bartolomej v Richtárovej.

Oba banské revíry - severný (Staré Hory) aj južný (Špania Dolina) sú tak prepájané chodbami práve Ferdinand dedičnou štôľňou. Jej severná časť zaberá 2573 m, južná 5500 m a spája rovnou chodbou šachty Terézia a František. Od Ludovika šachty ide rovno k Ferdinand šachte. Potom klesá a ústi v obci Polkanová, ako ešte bude spomenuté nižšie.

Dedičnú štôľňu je vyrúbaná od ústia 342 m v kryštalickej bridlici, ktorá sa v niektorých smyčkoch stretáva s veruccanom. V okolí týchto smyčkov sa nachádzala aj tzv. Zlatá žila, od ktorej sa 104 m východne začína objavovať červená bridlica.

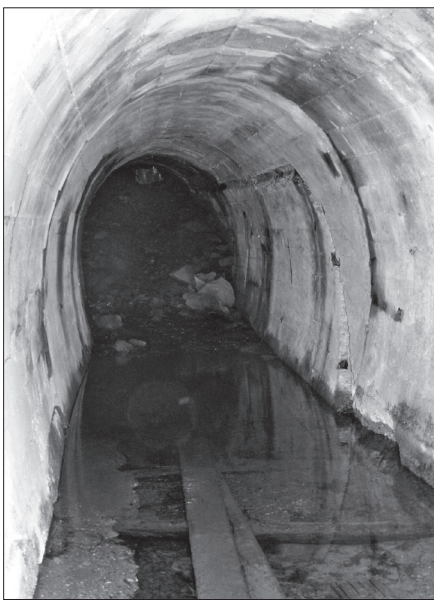
V najsevernejšom úseku boli neskôr pod nivom dedičnej štôlne

dobývané aj rudné celky, avšak ich rúbanie vyžadovalo vysoké náklady, lebo ruda i jalovina bola dvíhaná vrátkom na nivo dedičnej štôlne, pričom rudy obsahovali len veľmi málo medi.

V r. 1885 boli ešte prehĺbené kutacie šachty v starom nadložnom križovaní dedičnej štôlne, aby sa mohli presledovať špaňodolinské nadložné žily. Pod nivom dedičnej štôlne bola v roku 1894 prehĺbená šachta Ludovika o 60-70 m a súčasne s tým bol zahájený aj výrub medi. Pod dedičnou štôľňou boli inak vykonávané len zanedbateľné sledné práce. V rokoch 1873 - 1898 boli pri nich zistené žily Anton, Ludovika,

Vstupný portál dedičnej štôlne Ferdinand v Polkanovej

Vnútro dedičnej štôlne, ďalej už je zasypaná

Ferdinand, Nepomuk a Karol a okrem nich aj množstvo iných menších nedôležitých žíl.

V prípade Ferdinand dedičnej štôlne, bola banská voda vyčerpávaná na jej úroveň, a potom odvádzaná k jej výstupu v obci Polkanová, kde sa používala na pohon miestnej stupy. Sú informácie, že týchto stúp bolo dokonca niekoľko. V minulosti bola, ako už bolo spomenuté, dedičná štôľňa Ferdinand spojená so šachtami Bartolomej, Ferdinand, František, Ludovika a Terézia. V roku 1930 vo vzdialenosti 420 m od jej ústia bola otvorená chalkopyritová medená žila o mocnosti 40 cm, ktorá obsahovala približne 6% medi.

Dedičnú štôľňu Ferdinand bola do roku 1932 otvorená po križovatku chodieb nazývanú „Křížna“, vo vzdialenosti asi 1800 m. Od Křížnej na východ bol vymáhaný prekop na pyritovú žilu, južným smerom zas prekop na šachtu Ludovika, až po žily nazývané „Hrče“ (I. - III.; meď, striebro, antimón). Severovýchodným smerom sa nachádzal prekop k šachtám František, Terézia a Haliar, až po slepú šachtu Bartolomej, vyúsťujúcej v obci Rychtárová.

V roku 1937 mala o špaňodolinské bane záujem Československá zbrojovka Brno. Jej plány prekázala II. svetová vojna, kedy ju prevzala do prenájmu firma Mannsfelder Kupferbergbau A. G., ktorá sa pokúšala v nej čo najskôr zahájiť ťažbu. V roku 1944 bola v obci Polkanová naplánovaná dokonca výstavba flotačnej úpravovne. Kaly z nej sa mali vypúšťať do Starohorského potoka, s čím Riaditeľstvo štátnych lesov nesúhlasilo, pretože by to malo za následok ohrozenie rybníčného hospodárstva. Navrhovalo náhradnú alternatívu, vybudovania úpravne v Uľanke, no zámer sa im presadiť nepodarilo. Všetky banské práce boli vypuknutím SNP prerušené a koncom augusta 1944, kedy vedúci závodu ing. Wolfgang von Zglinicki závod opustil, bola prevádzka v ňom zastavená.

V septembri 1944 prevzali bane Obvodné banské úrady, rátajúc s dobývaním dostupných medených rúd. V tom čase sa pred štôľňou Ferdinand nachádzala skládka medenej rudy (596,2 t) a neďaleko ústia štôlne boli vybudované už aj základy flotačnej úpravovne.

Závod bol veľmi dobre technicky vybavený, no po potlačení povstania sa zistilo, že počas neho boli zo závodu odcudzené karbidové lampy, obleky, čižmy, pohonné hmoty, automobil, zápalné šnúry i rozbušky. Banské práce sa obnovili vo veľmi obmedzenom rozsahu.

V roku 1945 bola prevádzka závodu narušená partizánmi, ktorí zavalili banské chodby, pričom došlo k zničeniu elektromotora ťažného vrátku, spínača aj kompresora. Vzmáhacie práce boli zastavené.

Nemci opustili závod pred príchodom Červenej armády 31. 1. 1945. Po ich odchode došlo k zatopeniu novovyrazených hĺbení pod úrovňou dedičnej štôlne.

Po obsadení územia Červenou armádou boli započaté rekonštrukčné práce a 1. 1. 1946 vznikol národný podnik Rudné Bane a huty na farebné kovy so sídlom v Banskej Bystrici. Pod jeho správu bol

NIEKOTRÉ STARÉ SLOVENSKE Priezviská BANSKOBYSŤRIČANOV V XVI. AŽ XVIII. STOROČÍ

Pokračovanie na str. 1.

V XVI. storočí mali ešte mnohí obyvatelia Banskej Bystrice priezviská, ktoré boli zároveň ich profesiou. Týkalo sa to tak slovenských ako aj nemeckých mešťanov. Takže v meste početnú skupinu tvorili priezviská ako Krajčír (Schneider), Zámocník (Schlosser), Kováč (Schmidt), Debnár (Binder), Garbiar (Gerber), Maliar (Maler), Murár (Maurer), Kožušník-Grznár (Kirschner), Krčmár (Leutgeb, Wirth), Sklenár (Glaser), Zlatník (Goldschmidt) a podobne. Sú však aj netradičné priezviská, ktoré sa už v súčasnosti v meste nevyskytujú. Niektoré boli odvodené od povolania občana ale väčšina z nich vznikla ako prezývka, ktorá vystihovala buď netradičný vzhľad alebo nejakú atypickú vlastnosť, prípadne zlozvyk konkrétneho mešťana. Z tohto pomenovania – prezývky sa časom stalo jeho oficiálne priezvisko používané aj v úradných dokumentoch.

Ako príklad by som zo začiatku XVI. storočia uviedol niekoľko slovenských mien a priezvisk. V najstarších zachovaných daňových registroch z roku 1523 sa spomína obyvateľ Ján **Kačička**, ktorý bol majiteľom domu v Hornej ulici č. 18. Jeho súčasníkmi boli aj Martin **Motus**, Mikuláš **Cundra**, másiari Ján **Trepáč**, Ján **Jednooký**, Bartolomej **Klobása** – najstarší známy vlastník domu č. 27 v Dolnej ulici, Lucia **Žebráková**, tesár Ján **Fičurka** (Ficurka), Blažej-Balaš **Košťal** – prvý známy majiteľ domu č. 9 v Hronskej (dnes Kapitulskej) ulici, baník Ján **Mosadz**, Jakub **Šinšipara** (Schinschipara), Matej **Mutivoda**, ktorý bol prvým vlastníkom domu č. 6 v Hornej ulici, Martin **Kniška**, kramár Martin **Chyba** (Chiba), Ján **Klativset** – majiteľ domu v Hornej ulici č. 22 a Ján **Fufuk**, ktorý vlastnil dom č. 14 tiež v Hornej ulici. Aj o dve desaťročia neskôr v meste žili mešťania s netradičnými priezviskami ako napríklad: baníci Ján **Naprierub** (Napryrub) a Leonard **Kompas**, ktorý po J. Fufukovi vlastnil v Hornej ulici dom č. 14, obchodník Ján **Maslo** – majiteľ domu č. 3 v dnešnej Kapitulskej ulici, Matej **Cverna** – zamestnanec Fuggerovcov, Barbara **Sviniarka** – nájomníčka v Dolnej ulici č. 36/2, Štefan **Belfúz** – vlastník domu č. 5/1 v Hornej ulici, kováči Ján **Ocielka** a Leonard **Petnacet** (Pätňást) – prvý známy majiteľ domu v Dolnej ulici č. 33, Benedikt **Kapřík** – podnájomník u L. Petnaceta, Matej **Obručka** – vlastnil tiež dom č. 33 ale v Hornej ulici a Blažej **Nedajspal** – pravdepodobne baník, ktorý bol nájomníkom u Andreja Havranka v Lazovnej ulici č. 11.

V druhej polovici XVI. storočia ste sa v Banskej Bystrici mohli stretnúť aj s menami ako Matej **Finta**, Andrej **Rosa**, Martin **Bohdal**, ktorý bol pltníkom, Filip **Cicko**, Štefan **Fafak** – vlastník domu v Lazovnej ulici č. 19, Michal **Srnka** – pôvodom z blízkej Šálkovej, ktorý bol majiteľom domu v Hornej ulici č. 18, Marta **Pumperličková**, Ján **Sojka**, furman Tomáš **Daromny** – prvý vlastník domu v Hornej striebornej ulici č. 18, Ján **Pagáč**, pekáč Ján **Pumpa** – majiteľ domu č. 28/2 v Dolnej striebornej ulici, Andrej **Drápáč**, Martin **Pifko**, Baltazár **Fifik** – vlastník domu č. 7 v Hornej ulici, Matej **Košela** – majiteľ domu na Hornom námestí č. 2, Ján **Lalia**, ktorý vlastnil v Hornej ulici dom č. 24, Filip **Fatranka**, Tomáš **Lolok**, Dorota **Prepeličková**, ktorá bola práčkou, baníci Vavrínek **Mušla**, Juraj **Otruba** a Matej **Pečenka**, Ján **Šepko** – majiteľ domu č. 19 v Lazovnej ulici

a Matej **Ptačík** – vlastník domu v Dolnej striebornej ulici č. 26/2 a jeho blízky sused – pivovarník Tomáš **Drost**, ktorý bol v tej istej ulici prvým majiteľom domu č. 30/1, Ján **Kožehuba** – nájomník v Dolnej ulici č. 31, Peter **Ližičník** – vlastník domu na Hornom predmestí (dnes Horná ulica č. 57), Melichar **Chvasta**, ktorý majiteľom domu č. 11 v Hornej ulici, Juraj **Koška** – vlastník domu č. 22 v Dolnej ulici, másiar Vavrínek **Skala**, ktorý bol majiteľom domu na Hornom námestí č. 5 a Michal **Sprostý** – vlastník domu na konci Hornej ulice (dnes Skuteckého č. 1).

Koncom XVI. storočia v meste žil mešťan menom Juraj **Soli Vajce**, ktorý pravdepodobne pri jedení vajec používal oveľa viac soli ako bolo bežné. Z jeho prezývky – mena sa po niekoľkých storočiach vykryštalizovalo dodnes používané priezvisko **Solivajs**. V Lazovnej ulici od roku 1572 vlastnil dom č. 26 Ján **Dobretak** (Dobrotak), ktorý bol krajčírrom. Pri jeho profesii netreba mať ani veľkú fantáziu aby sme si predstavili ako vznikla jeho prezývka – neskôr priezvisko. Na opačnej strane ulice žil aj len o niečo mladší mešťan Albrecht **Mutivajcia**, ktorý bol tokárom (sústružníkom). A. Mutivajcia býval v dome č. 19 ako podnájomník. Keďže vajcia sa nemútia ostáva potom len druhá možnosť – dnes nazývaná aj „vreckový gulečník“.

Aj v ďalších storočiach sa v Banskej Bystrici vyskytli netradičné – dnes zaujímavé znejúce priezviská. V roku 1618 býval na Ringu (námestí) v podnájme mešťan menom Ján **Mastihrach**. Jeho súčasníkmi boli aj Ján **Oberuč** (i Obruč) a Andrej **Tupý** – majiteľ domu č. 19 v Hornej striebornej ulici. Od roku 1648 vlastnil pôvodný dom v Dolnej ulici č. 35/1 Martin **Sliepočka**. V tomto období v meste žili aj Andrej **Štetka** a tiež Peter **Piatko** – majiteľ dvoch domov: v Lazovnej ulici č. 13 a potom v Dolnej ulici č. 14. V 60. rokoch XVII. storočia vlastnil na Hornom námestí dnes už neexistujúci dom č. 393 Martin **Iskrička** a o desaťročie neskôr býval v podnájme v Lazovnej ulici č. 17 Ján **Ranica**. Aj v XVIII. storočí v Banskej Bystrici žili mešťania so zaujímavými priezviskami. Majiteľom dnes už neexistujúceho domu v Lazovnej ulici č. 9/2 bol Ján **Kordik**. V Dolnej ulici – v dome č. 60 býval v podnájme Ján **Veverička** a v tom istom období o tri domy vyššie (č. 54) žil nájomník Andrej **Tatičok** a dom č. 46 vlastnil Michal **Brtoš**. Ich súčasníčkou bola mešťianka s dnes slávnym a celosvetovo známym menom Sofia **Lorenová** (Sophia Loren). Vdova Lorenová žila v dneš už asanovanom dome č. 64, ktorý bol vtedy posledný na tejto strane Dolnej ulice. V Hornej ulici – v dneš už neexistujúcom dome č. 193, býval v podnájme Andrej **Krpec**. Ďalší nájomník s netradičným menom – Zachariáš **Napnidruk** žil na Hornom námestí č. 12 – v dome, ktorý asanovali len nedávno (v roku 1967) a na jeho mieste postavili Dom potravín. V Lazovnej ulici č. 13 mal krčmu Andrej **Chripko**. Vlastníkom domu v Dolnej ulici č. 27 sa pred rokom 1714 stal Matej **Ďatelín** a majiteľom domu č. 22/2 v Dolnej striebornej ulici bol Ján **Kekec**. Od roku 1753 vlastnil dom v Lazovnej ulici č. 1 gombikár Jozef **Babindaly** a v 90. rokoch žil v podnájme v dnešnej Bakossovej ulici č. 2 mešťan menom Andrej **Čačany** a na konci Dolnej ulice – v dome č. 64 súkenník Andrej **Haluška**.

Ján Baláž

Pokračovanie zo str. 2.

začlenený aj banský závod v Polkanovej. Žily Hrča I.-III. boli zatopené. Obsah medi a striebra v ostatných dostupných oblastiach bol tak nízky, že sa predpokladalo len vydobíť zvyšné zásoby nad úrovňou dedičnej štôlne a baňu definitívne opustiť.

Pri razení dedičnej štôlne Ferdinand vznikli rozsiahle odvaly rovinného typu v nadmorskej výške 435 m n. m., dosahujúce asi 15 m výšku so šírkou vrcholovej tabule 60 metrov. V okolí sa dajú nájsť aj odvaly štôlni Michal a Ján, z kategórie malých odvalov. Svojím vzhľadom nenarúšajú bezprostredné okolie a sú ponechané prirodzenému vývoju bez ľudského zásahu.

Dedičná štôlna Ferdinand vyúsťuje, ako už bolo povedané v lokalite Polkanová, na ľavom brehu Starohorského potoka, na východnom okraji zástavby a je t. č. uzavretá. Polkanová je z baníckeho hľadiska menej významná lokalita. Je radená do špaňodolinskej (južnej) časti banskej oblasti. V JZ časti revíru medzi Uľankou a Polkanovou sú známe vyskyty žil sideritovej formácie s chalkopyritom, uložené v permských drobových pieskovočoch. Severnejšie položené dobovy sú známe hlavne žilami Hrča I. - III., pochádzajúce z kryštaliniku, priamo v dedičnej štôlni v Polkanovej.

Obec Polkanová niesla v minulosti rôzne pomenovania - RATZENGRUND, FERDINANDTAL, POTKANOVÁ, alebo aj PODKÁNOVÁ.

Podľa legendy opísanej Pavlom Hruzom vznikol názov obce nasledovne: *Istý Kán, mal poniže Starých Hôr bane. Tí, čo v jeho baniach pracovali a domčeky si neďaleko stavali, uvykli hovoriť: „My pod Kánom robíme!“ a ako*

to už niekedy býva, začali aj dedinku nazývať Podkánová. Nemci to preložili nemotorné „Ratzengrund“, ako keby to pochádzalo od potkanov.

Či možno brať túto legendu vážne a spoliehať sa na gramatické spodobovanie slovenských spoluhlások, nevedno. Isto je to však zaujímavý pohľad na vec. Od skončenia vojny však už obci nikdy nikto nepovie inak, len POLKANOVÁ.

Anna Havličková

ZDROJE:

- Ing. E. Klavík: Špaňodolinský medenorudný revír v I. polovici 20. storočia; in: Med' v Európe (zborník z medzinárodného seminára 15. - 17. 10. 2003, Banská Štiavnica)
- P. Liščák, P. Bajboš, S. Pramula, S. Rapant: Vplyv ťažby nerastov na životné prostredie. Správa za rok 2012 (Spišská Nová Ves 2013, Ministerstvo životného prostredia SR, Štátny geologický ústav Dionýza Štúra)
- O. Tomeček: Banské vodovody starohorsko-špaňodolinského rudného revíru (online, bez udania miesta a roku)
<https://slovakiaminerals/spania-dolina-richtarova>
<http://prvybanickyspolok.sk/content/historia/historia-banictva/odvodnovacie-dedicne-stolne>
- A. Bergfest: Baníctvo v Španej Doline, na Starých Horách a v Polkanovej. (manuskript ŠÚBA, Banská Štiavnica 1952)
- P. Hruz: Bystrica v... tom (Slovenský spisovateľ 2003)

HRNCE, KRIVULE, OHNISKÁ

Pre Banskú Bystricu bolo 16. storočie, najmä jeho prvá polovica, spojená s pôsobením Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti. Išlo o rano-kapitalistickú firmu, ktorá už podnikala iným spôsobom, ako na to boli zvyknutí domáci ťažiar. Vlastné mesto a starí ťažiar veľký úžitok z novej spoločnosti nemali, a tak dochádzalo k častým nezgodám. Na druhej strane systém, ktorý spoločnosť zaviedla, patrila k pokrokovým a to nielen z hľadiska technologického, ale aj sociálneho. Nová spoločnosť zabezpečovala všetko to, čo bolo potrebné pre ťažbu a jej baníkov a teda sa starala aj o ich zdravie.

Pravdepodobne skutočnosť, že o zdravie sa starali mnísi, ktorí obhospodarovali xenodóciom a lekári spoločnosti, spôsobila, že Banská Bystrica pozná svojho lekárnik podstatne neskôr než iné podobné mestá v okolí. Možno však sa iba nedochovali archívne údaje. Peter Ratkoš ešte uvádza, že o zdravie robotníkov Thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti, najmä choroby zvané „morbus Gallicus“, sa už od roku 1496 staral do Banskej Bystrice privezený lekár, ktorého platili Fuggerovci. V roku 1526 sa mal o zdravie baníkov starať lekár Demeter a lekárnik Andrej. Emil Jurkovič uvádza, že prvým lekárnikom známym z archívnych materiálov je Ján Scheruebe, ktorý sa spomína v roku 1536. V účtovnej knihe mesta z roku 1549 sa nachádza záznam, ktorý hovorí, že v tomto roku už malo mesto vlastného lekára, ktorý mal aj svoj lekárň. Hľadanie prvého banskobystrického lekárnika ostáva otvorené.

Nepoznáme opis nejakej konkrétnej banskobystrickej lekárnice z tohto obdobia, ale na základe informácií, ktoré sa v rôznych archívoch z rôznych lekární zachovali vieme aspoň približne zrekonštruovať podobu, ako asi vyzerali aj lekárnice v Banskej Bystrici. V prvom rade si je potrebné uvedomiť, že konkrétny štandardný charakter začína ziskávať lekáreň až od 15. storočia a tiež, že lekáreň z konca stredoveku sa značne líšila od lekární z 18. až 19. storočia, ktoré poznáme z múzeí. Predovšetkým lekáreň nemala nejaké štandardné rozmiestnenie, to sa ešte len formovalo. Budova sa skladala z niekoľkých miestností v závislosti, od bohatstva jej majiteľa. Čím je menšia lekáreň, respektíve chudobnejší majiteľ, tým sú jej priestory viac zhuštené a je ich menej, vybavenie je jednoduchšie, menej variabilné a kvalitné.

Rozdiel je badateľný už pri vstupe. Lieky sa vydávali na ulici pred lekárnou, kde bol situovaný malý stánok s tovarom, alebo otvorom cez dvere. Pacient do lekárnice nevstupoval. Až postupne sa pre pacientov sprístupnila samostatná miestnosť, zvyčajne situovaná najbližšie k ulici, ktorá sa nazývala apotéka. Ani tu sa lieky nevydávali priamo v miestnosti, ale len cez okno alebo dvere, za ktoré už pacient nemal prístup. To sa v určitých obmenách zachovalo dodnes. V miestnosti sa nachádzali repositoria s nádobami na drogy a tára t. z. otvorené skrine a pracovný stôl. Vyrobené boli z masívneho dreva, celkom jednoduché, málo zdobené, dbalo sa najmä na účel nábytku. Luxusné formy repositorií, ktoré sú typické pre súčasné expozície historických lekární, prichádzajú až podstatne neskôr.

V stredoveku sa na uskladnenie drog používali prevažne drevené škatuľky, ktoré boli vpredu opatrené názvom a zdobené jednoduchým maľovaním alebo politúrou. Motívy zvyčajne priamo súviseli s drogou, ktorá tam mala byť uskladnená. Keramické nádoby sa využívali menej, pretože boli drahšie. Uskladňovali sa v nich prevažne tekutiny, oleje a masti, uzatvárali sa buď živočíšnymi blanami, alebo viečkami z keramiky a dreva. Až neskôr získala keramika, najmä majolikové nádoby a sklo, medzi skladovacími nádobami dominantnejšie postavenie. V apotéke väčšinou na täre, ako jedna z najdôležitejších pomôcok, bola umiestnená váha. Lekárnik zvyčajne vlastnil viac váh. Váha v apotéke postupne nadobúdala reprezentačný charakter. Zvyčajne bola najpresnejšia, v neskorších dobách bola precízne zdobená zlatom, prípadne aj drahými kameňmi, v závislosti od možnosti a postavenia lekárnika. Na bežné pracovné váženie sa používali ručné vážky tzv. mincier.

Za apotékou sa nachádzalo laboratórium, kde sa pripravovali väčšie množstvá liečiv, liečivých prípravkov a zložitejšie receptúry. Delilo sa na manuálnu časť a časť s ohniskom, ktorá mohla byť oddelená, prípadne sa

mohla nachádzať aj v samostatnej miestnosti. Nepodobalo na dnešné laboratóriá, ale malo skôr vzhľad alchymistickej dielne. Používalo sa tu aj množstvo ručného náradia a pomôcok, z nich medzi najčastejšie používané ručné pomôcky patrili mažiare a trecie misky. Mažiare sa vyrábali najmä z mosadze, trecie misky boli mramorové, respektíve kamenné, keramické, ale aj kovové. Mažiare a trecie misky predstavujú po rozmanitých nádobách najbežnejšie súbory exponátov ručného náradia vo farmaceutických múzeách.

Veľmi dôležitým náradím boli váhy. Presné odvážanie surovín bolo základom kvalitnej výroby. Váhy boli rôznej veľkosti, boli ručné vahadlové. K nim patrila sada presných závaží. Bežne používané váhy dosahovali presnosť minimálne 0,1 g.

Často využívaným náradím boli ručné lisy. Boli drevené, neskoršie kovové, vretenové s ručne vyrezávaným závitom, v menšej miere aj pákové. Lis sa používal jednak pri extrakcii štiav zo surovín, a jednak pri finálnej výrobe lisovaných prípravkov. Z arabského sveta si naši lekárnici osvojili výrobu alkoholu, ktorý sa stal trvalou súčasťou farmácie. Destilácia sa

vykonávala v keramických, grafitových alebo neskôr v medených kotlíkoch. Sklenené pomôcky síce existovali, neboli však vhodné na tepelnú úpravu a boli pomerne drahé. Kov bol tiež drahý, ale vydržal pôsobenie tepla aj pri početnom opakovaní, a tak bol hojne využívaný. Boli z neho vyhotovené rozmanité nádoby: hrnce, najnice, poháriky, téglíky, lieviky, misky, sitká, ale i pracovné náradie ako pinzety, kliešte, nože a nožičky, lyžice a množstvo iných. Keramika sa pri tepelnom spracovaní využívala najmä ako náhrada dnešných sklenených kadičiek a ako tavné téglíky. Celú sústavu náradia a pracovných pomôcok dopĺňalo množstvo rozmanitých nádob. Od sklenených a drevených cez keramické, ktorých bolo najviac, až po kovové. Od malých sotva decových fľaštičiek po objemné demizóny a drevené sudy. Postupne v neskorších dobách sklo prevzalo medzi nádobami dominantné postavenie.

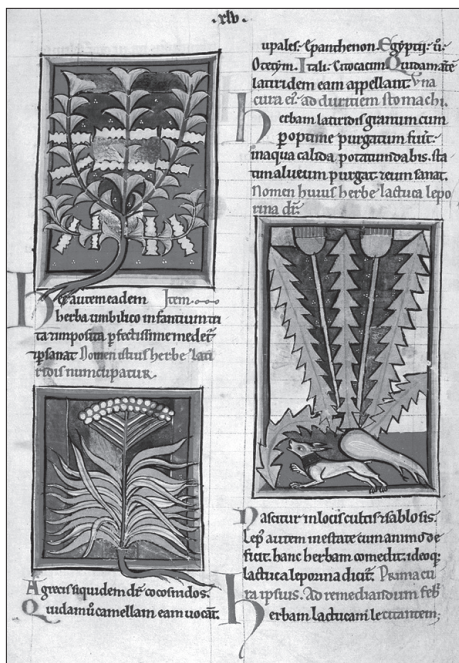
Asi najčastejšou nemechanickou úpravou drog a prípravy liečiv boli rôzne spôsoby tepelného spracovania. Za týmto účelom boli v budove umiestnené pece, alebo otvorené ohniská, ktoré boli rôzne prispôbosené konkrétnym účelom. Na podporu horenia sa využívali koženodrevené mechy obdobné ako v kováčskej dielni. Nábytok, ktorého bolo v pracovných

priestoroch pomenej, mal vyslovene účelový charakter. Bol vyrobený z masívneho dreva a musel vydržať značné zaťaženie. Na stenách boli umiestnené police na drobné náradie, fľaše a iné nádoby. Nachádzal sa tu pracovný stôl i lavice pre tovarišov, skriňa na vzácnejšie nástroje a náradie, skriňa pre suroviny a mohol tu byť aj samostatný pult s knihou receptúr.

Pivničné priestory sa využívali ako sklady. V studenej miestnosti v drevených sudoch sa skladovali liečivé vína, ktoré boli v stredoveku veľmi obľúbené. V keramických nádobách sa zas skladovali rôzne minerálne liečivé vody, ďalej sa v chlade skladovali aj oleje, masti, tuky a vosky, všetky látky náchylné na pokazenie. Niektoré lekárnice mali zriadenú aj tzv. suchú, respektíve vykurovanú miestnosť. Tá slúžila na uskladnenie surovín a výrobkov, ktoré boli náchylné na chlad a vlhkosť. Na uskladňovanie bežných surovín sa používali najmä nádoby a truhlice vyrobené z dreva. Na masti, oleje a vosky sa vyžívala jednoduchá keramika nenasiakavého črepu, na vzácnejšie suroviny sa používali kvalitnejšie druhy nádob zo skla alebo majoliky. Sušené rastliny sa uskladňovali v drevených truhliciach, ale najmä v prútených košoch alebo vo vreciach. Avšak ako sklad pre rastliny slúžili priestory pod pójdom, kde bolo lepšie vetranie. Samotný pójď slúžil aj na prvé spracovanie rastlín. Väčšina rastlín sa nemôže sušiť na priamom slnečnom svetle, a tak dobre vetraný priestor na pójde sa stal pre spracovanie rastlín priam ideálnym. Rastliny sa tu čistili, viazali a potom vo viazaniach sušili. Ak bolo potrebné, alebo sa inak nedalo, tak sa tu aj rezali, delili a vážili.

Stredoveká lekáreň bola plná vôní a farieb, ktoré však boli skryté pred bežnými očami. Postupne, najmä s nástupom techniky sa mnohé činnosti menili, automatizovali a menil sa aj vzhľad až na podobu, akú poznáme dnes. Veľké priemyselne závody eliminovali väčšinu ručnej práce, a tak sa v lekárnach špeciality vyrábajú v podstatne menšej miere, než tomu bolo v minulosti.

Richard R. Senček

Ukážka zo stredovekého herbára

VČELÍ MED, SÍRNY KVET A PRÁŠOK Z JEDNOROŽČA

Na konci stredoveku zažívala Banská Bystrica jeden zo svojich zlatých vrcholov, keď tu fungovala Thurzovsko-Fuggerovská spoločnosť, ale aj obdobie nepokojov, keď tu vypuklo banícke povstanie. Nerastné bohatstvo, ktoré sa nachádzalo v okolí prinášalo nemalé zisky a bol oň veľký záujem. Aby sa dostalo všade tam, kde ho chceli putovali do nášho mesta obchodníci z blízka aj ďaleka. Títo obchodníci nielen prichádzali po drahocenné kovy, ale aj prinášali rôzne tovary, ktoré sa tu nenachádzali. Bystričania tak mali prístup nielen k bežným vymoženostiam, ale aj vzácnym, luxusným a exotickým tovarom.

Ako sa hovorí, nešťastie nechodí po horách, ale po ľuďoch neraz zavítalo aj do Banskej Bystrice v podobe pohrôm, požiarov, ale najmä chorôb. Lekári v stredoveku mali omnoho menej poznatkov o chorobách a chémia ako samostatný odbor ešte neexistovala. K moderným liekom bolo ešte ďaleko, a tak využívali to, čo im príroda ponúkala. Nebolo to jednoduché, chirurgia bola zaznávaná a farmácia často koketovala s alchýmiou. Lekárnik si však musel vedieť poradiť. K základným zručnostiam patrilo rozoznávanie rastlín, minerálov, ale aj živočíchov, keďže si vhodné suroviny v prírode, alebo v záhrade musel zabezpečiť sám. Musel poznať mnohé receptúry, knihy boli v tom čase hotové poklady, a tak ich strážili ako oko v hlave. Receptúry preto prevažne pripravovali spamäti. Nestačilo však len poznať správne receptúry, dôležité bolo mať aj vhodné ingrediencie. Vďaka diaľkovému obchodu sa ich dostávalo do Banskej Bystrice pomerne dosť, už bolo potrebné iba mať dostatok financií, pretože niektoré exotické suroviny sa „vyvažovali zlatom“. Lekárnik musel byť aj, povedané dnešným žargónom, tovaroznalec, musel vedieť rozoznať a správne určiť jednotlivé komodity. Omyly sa trestali pomerne prísne.

Aké suroviny sa používali na konci stredoveku a začiatkom novoveku v lekárni?

Možno začať tým, že každý lekárnik využíval najmä to, čo mu ponúkala okolitá príroda. U nás to bolo najmä nerastné bohatstvo, ale to predstavovalo pre lekárnika len nepatrné množstvo z toho, čo všetko potreboval. Z minerálnych a chemických látok to boli niektoré prvky ako kovové zlato, striebro, meď, ortuť, sírny kvet, z chemických látok najmä síran hlinito-draselný, dusičnan draselný, chloridy, oxidy, najmä olova, arzenu a podobne. Napríklad ortuť... je až nepredstaviteľné, že dnes, keď pri niekoľkých kvapkách sa volajú špeciálne jednotky a amalgámové plomby v zuboch budú čoskoro zakázané, v minulosti slúžila ako vyhľadávané preháňadlo. Bežná jedna dávka bola cca 300 g.

Hlavnými komoditami boli rastliny. Aj tie si lekárnik získaval sám zberom voľne v prírode. Pestovanie liečivých rastlín začiatkom stredoveku nie je veľmi rozšírené a obmedzuje sa len na malú sku-

pinu. Až s postupným osvojovaním si poznatkov arabských lekárnikov sa ich počet rozširuje. Medzi bežne zbierané rastliny patrili: Jesienka obyčajná (*Colchium Autumnale*), Skorocel kopijovitý (*Platango Lanceolata*), Kostihoj lekársky (*Symphytum officinale*), Mäta prieporná (*Mentha piperata*), Šalvia lekárka (*Salvia officinalis*), Fenikel (*Foeniculum vulgare mill.*), Cesnak (*Allium sativum*) Durman (*Datura stramonium*), Imelo biele (*Viscum album*), Kopytník európsky (*Asarum europeum*), Ibiš lekársky (*Althaea officinalis*), Podbeľ liečivý (*Tussilago farfara*), Baza čierna (*Sambucus nigra*), Baza chabzd'a (*Sambucus ebulus*), Medovka lekárka (*Melissa officinalis*), Vratič obyčajný (*Tanacetum vulgare*), Blen čierny (*Hyoscyamus niger*), Čemerica zelená (*Helleborus viridis*), Bedrovník lomikameňový (*Pimpinella saxifraga*), Oman pravý (*Inula helenium*), Palina božie drevko (*Artemisia abrotanum*), Prilbica modrá (*Aconitum napellus*) a ďalšie.

V zmysle Galenovho učenia a poznatkov arabských lekárnikov sa za jednoducho liečivé považovali aj potraviny. Arabskí učitelia pripravovali k jednotlivým potravinám rôzne primárne kvality. Od intenzity týchto kvalít bol odvodený účinok na ľudský organizmus. Okrem rastlinných surovín sa využívali aj produkty živočíšnej ríše ľudskej nevnímajúc, najmä rôzne masti a tuky, mäso jedovatých zvierat, najmä hadov, pijavice, kosti, kopytá, rohy a parohy, veľmi dôležitou surovinou bol včelí med a vosk i mlieko.

Väčšinu surovín si lekárnik zabezpečoval zvyčajne sám priamo získavaním v prírode alebo prostredníctvom obchodu. Obchodom získaval najmä

menej dostupné exotické a vzácne suroviny. Medzi ne patrili napríklad orientálne koreniny, živice, kadidlo, myrha, kosti, kly, rohy, parožie, trus vzácných zvierat, vzácne kamene a množstvo iných komodít. Mnohé z týchto surovín boli nesmierne cenné a drahé, ako napríklad mýtami opradené múmie alebo bájny prášok z jednorožca a podobne. O relevantných účinkoch týchto látok je možné pochybovať. Okrem bájných surovín s pochybnými účinkami v obchode existovalo množstvo falzifikátov a podvrhov, prípadne mohli byť komodity staré alebo pokazené.

Stredoveké lekárnictvo ešte dosť zaváňalo mágiou a tajomnom. Tým, že v lekárenských laboratóriách sa vykonávali aj rôzne pokusy a experimenty veľmi často skúšavali do alchymie. Aj slávny Paracelsus, ktorý sa venoval iatrochémiu pri návšteve Banskej Bystrice využil laboratórium v lekárni, aby mohol urobiť niekoľko pokusov. Stredoveká farmácia, ale skôr liečiteľstvo využívalo aj všakovaké bizarné suroviny. Na záver spomeňme len niekoľko. Veľmi obľúbenými boli napríklad vlasy odsúdeného na smrť, lebky popravených, či lano obesencov. Získanie týchto komodít však nebolo jednoduché, a tak to bol veľmi dobrý biznis pre katov a hrobárov.

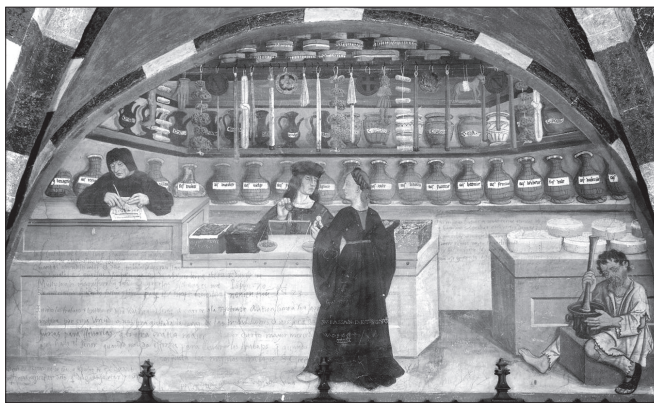
Stredoveká oficiína - lekárnik ponúka pacientovi nápoj, možno liečivé víno

Pohľad do stredovekej lekárne - lekárnik pripravuje recept. Na obrázku je vidieť rozmanité druhy nádob

Pohľad do lekárne pri príprave liečiv

Stredoveká lekáreň v Španielsku. Na obrázku sú vidieť rozmanité suroviny, ktoré lekárnik používal alebo predával

Richard R. Senček

ZÁHADNÝ SLIAČSKY PRAMEŇ LENKEY

Slovensko má viac ako 3000 minerálnych prameňov a termálnych vôd. Na kúpeľné účely využívame len 12 a ďalších 20 sa využívajú na plnenie fľaš a predaj stolovej alebo minerálnej vody.

Možno si povieť, že o liečivých sliačskych prameňoch neďaleko Banskej Bystrice toho bolo v Bystrickom Permonu už dosť (4/2011 s. 8; 2/2012 s. 8; 4/2012 s. 4; 2/2013 s. 9). Ale naozaj úplne všetko? Skúsím doplniť, ale hlavne vám porozprávať o jednom z nich. O záhadnom a jedinečnom prameni Lenkey.

Prvá písomná zmienka o Sliaci pochádza z roku 1244 a je veru možné, že liečivé pramene boli naozaj používané už v 13. storočí, ako uvádza Carl Otto Moller vo svojom diele *O Rybárskych kúpeľoch*. (R. Senček; BP 2/2012 s. 8) Dokonca možno už pred tatárskym vpádom, ktorý ich dočasne zdevastoval. Avšak nie sú k dispozícii žiadne vierohodné pramene, ktoré by to potvrdzovali. Mollerovo diele *O Rybárskych kúpeľoch* je najstarším komplexným spisom o kúpeľoch v Sliaci, ktorého názov je odvodený od slova SLIAKY, ako sa kedysi nazývali močiare v okolí miestnych prameňov (Mgr. Róbert Borbély, PhD., kronikár mesta Sliac).

Pramene prichádzajú z veľmi veľkej hĺbky, v ktorej sa obohacujú o kyselinu uhličitú, vzniknutú v dávnej minulosti pri sopečnej aktivite. Kyselina uhličitá, posledný prejav miocénneho vulkanizmu, nahromadená v zemi, postupne vystupuje k povrchu trhlinou v zemskéj kôre, zlomom ťahným sa zo severovýchodu na juhozápad, v zhode so smerom toku rieky Hron, po jej ľavej strane. Centrum spomínanej sopečnej činnosti vidia geológovia vo Vysokej Poľane (1459 m n.m.), severne od Detvy v štiavnickom sopečnom pohorí. Podklad sliačskej oblasti tvoria vápence a dolomity, preto sú pramene nasycované bohatým obsahom vápnika a horčička (Ondrej Franko).

Hovorí o nich už Matej Bel vo svojom vrcholnom diele *Noticia Hungariae Novae*, a aj vo *Zvolenskej stolici*, alebo Georgius Agricola vo svojom spise *O vlastnostiach látok, ktoré sa uvoľňujú zo zeme*, 4. kniha s. 149, či Georgius Wernher vo svojej *Hypomnematation de admirandis Hungariae aguis* (citované v: M. Bel: *Zvolenská stolica a J. Jirout: Sliac Kúpele, Perla Slovenska*), alebo banskobystrický spis *Schemetismus historikus Diocesisi*, ktorý uvádza, že pramene boli známe ako liečivé už v 17. storočí. V spise sa píše, že akýsi Michal Misskay sa nimi vyliečil z reumatizmu a z roku 1556 je v ňom vedený záznam, že pole Jakuba Štrbana susedilo priamo s prameňmi. Podobne je zmieňované aj pole Antala Štetiny.

Matej Bel píše o sliačskych prameňoch, že „kyselky pri kúpeľoch v Rybároch nie sú natoľko známe preto, že sú premenlivé, meniace sa podľa vrtochov počasia. Lebo keď je suché počasia a nehrozia dažde, voda je čistá a má znamenitú chuť. Ak pretrváva búrkové počasia, tak sa zamúti, zhorší sa jej chuť a je cítiť nepríjemnú chuť síry. Jedným uvoľňuje trávenie a povzbudzuje chuť do jedla, kým druhým vyvoláva zápchu a stratu chuti do jedla. Nehodia sa ani na riedenie vína“ (*Zvolenská stolica* s. 129).

Carl Otto Moller uvádza, že v Sliaci boli kedysi aj priekumné banské objekty, slúžiace banským mestám a Zvolenu, čo by mohli potvrdzovať aj slová Mateja Bela, ktorý píše o veľkej obľúbenosti prameňov v sliačskych kúpeľoch u Bystričanov, ktorí si ich prispôbili na kúpanie. Pramene v tejto súvislosti opisuje ako teplé, v ktorých sa ale napriek tomu, začne kúpajúci po čase chvieť, ako by mal zimnicu (*Zvolenská stolica*, s. 133 a tiež Augustín Rebro: *Sliac v balneoterapii 18. storočia*, s. 9-27).

Odporúča ich aj na pitie, hlavne pri poruchách trávenia (*Zvolenská stolica*, s. 129). A tu sa dostávame konečne k prameňu Lenkey, s hĺbkou vrtu 41 m, izotermickou teplotou 22,5° C, ktorý práve svojím zložením prospieva pri spomínanom nechutenstve, ochoreniach žalúdka, zníženej tvorbe kyseliny žalúdočnej, zníženej tvorbe pankreatických štiav, ako prevencia po operáciách žlčníka, ale aj pri poruchách funkcie štítnej žľazy (vysoký obsah jódu), ochoreniach očí (vdaka vysokému obsahu bóru sa používa úspešne pri výplachoch očí), poruchách tukového metabolizmu,

pri stavoch zvýšenej potreby horčička (šport, gravidita, dojčenie) a ako prevencia pri zvýšenom pH moču (www.pramene.sr/).

Obsahuje veľa oxidu uhličitého, vápnik, horčička, fluór, sírany a biologicky využiteľné dvojmocné železo, takže sa využíva aj pri vážnych anémiách. Týmto svojím zložením je ojedinelý svojho druhu v rámci Strednej Európy (www.bystrica.dnes24.sk/).

Najstaršia písomná zmienka o ňom pochádza z druhej polovice 15. storočia (www.spa-sliac.sk). Pôvodne pramenil v malej jaskynke, čo malo za následok kumulovanie dusivého oxidu uhličitého, v jeho bezprostrednej blízkosti. To spôsobovalo častý úhyn prelietavajúceho vtáctva i vysokej zveri, chodiacej z neho piť. Často pri ňom našli uhynulé vtáky, alebo aj srnky. Niektoré zdroje uvádzajú aj dobytok, ovce a psy.

Bel uvádza, že práve takto sa o ňom rozšírila neblahá zvesť (*Zvolenská stolica* s. 143), že zabíja zvieratá. Nemal však vedomosť o tom, prečo sa to deje. Veď predsa jedovatý prameň, tak blízko vedľa liečivých kúpeľných, len o niečo nižšie na juh, bol pre neho paradoxom.

Ďalej uvádza, že zvieratá nehynú zakaždým rovnako náhle, ale že to závisí od množstva výparov znemožňujúcich dýchanie (*Zvolenská stolica* s. 243).

O jedovatosti prameňa píše aj Georgius Wernher: „Pri tomto prameni, ktorý zabíja vtákov, keď z neho pijú, nachádza sa kyselka, ktorá ako sa verí, má spoločný pôvod so smrtonosným prameňom, predsa väčšina ľudí natoľko chutí, že aj chorí si žiadajú z neho piť“ (www.kupelesliac.sk). Aj Georgius Agricola (*O vlastnostiach látok, ktoré sa uvoľňujú zo zeme*, 4. kniha, s. 149) píše o prameni Lenkey, že „zvykne niekedy usmrtiť vtáky a iné zvieratá, ktoré sa k nemu približia“. Bel zároveň upozorňuje, že napriek týmto pravdivým faktom o prameni Lenkey, Agricola mylne umiestňuje okolie Banskej Bystrice do Dácie (približne dnešné Rumunsko).

Agricola sa domnieva, že „vtáky, či dobytok sa neudusia preto, že by nasiakli zhubným výparom, pretože vodu ochutnali a nijako im neškodila. Naproti tomu ale dokáže svojou omamnosťou vyraziť znenazdajky dych“ (*O vlastnostiach látok uvoľňujúcich sa zo zeme*), čo porovnáva k spôsobu udusení Plínia staršieho, keď neopatrne skúmal výbuchujúcu Etnu. Matej Bel v texte ďalej upresňuje, že sa Agricola mýli a v skutočnosti sa jednalo o Vezuv (*Zvolenská stolica*, s. 143). Agricolova domnienka je tak blízko skutočnosti. Prameň naozaj nie je smrtonosný, dnes by sme povedali že je dusivý.

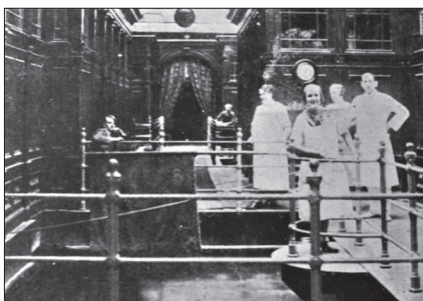
Podľa rozprávania kronikára mesta Sliac Róberta Borbélyho bol prameň Lenkey kedysi nazývaný aj „*Pekelná diera*“. Ľudia ho zo strachu a obáv zahádzali kameňmi, ale voda aj tak opätovne vytryskla. Matej Bel bol prvý, ktorý robil pri prameni výskum (1708). Na palici posúval priviazané zvieratá nad výparý a zisťoval či umrú (Rádio Lumen). Výsledky svojho výskumu publikoval v spise Kráľovskej spoločnosti vied v Londýne, pod názvom „*Správa o dvoch podivuhodných jaskyniach, jednej ľadovej, druhej škodlivé pary vypúšťajúcej*“ (www.kupelesliac.sl).

Na oxid uhličitý sú bohaté ale aj ostatné sliačske pramene. V kúpeľných bazénoch pôvodne musel personál ovievať kúpajúci sa pacientov veľkými vejármí v podobe zástav, aby počas procedúr nezaspali od uvoľňujúceho sa plynu. Pri každom bazéne tak stála vždy jedna dievčina, ktorá neustále nad hlavami kúpajúci mávala zástavou zo strany na stranu. Keď sa hĺbili jamy pre tieto bazény, musel byť plyn odvievaný taktiež preč, aby sa robotníci neudusili (J. Jirout: *Sliac Kúpele, Perla Slovenska*). Nakofko ale prameň Lenkey pramenil v jaskynke, z ktorej nebol odčerpávaný, účinky dusivého CO2 sa tým násobili.

V roku 1834 prameň a jeho okolie dal upraviť, prírodovedec a milovník sliačskej prírody Acacius Lenkey, podľa ktorého sa prameň dodnes volá (www.kupelesliac.sk).

Dnes ho už nenájdete ukrytý v jaskynke. Vyviera z upraveného vrtu, vyvedeného pod holé nebo a voľne prístupného zo všetkých strán. Spolu s prameňmi Štefánik, Adam, Bystrica a Hlavným kúpeľným prameňom, je Sliacanmi používaný ako stolová voda. Pitie z neho už pre nikoho nie je nebezpečné, pretože oxid uhličitý sa vo voľnom priestore rýchlo riedi. Zato liečebné účinky stáročiami nezmenil...

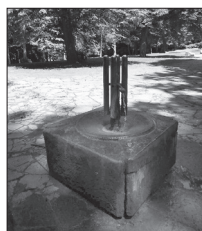
Havlíčková Anna

Kúpeľné bazény s vejármí

Lenkey v jaskynke

Lenkey súčasný stav

STRIEBORNÝ PRÍBOROVÝ SERVIS NA STOLOVANIE

Život a dielo zlatníka Samuela Kellera

Samuel Keller (tiež *Samu, Sámuel, Keler*) pochádzal z Lučenca, kde sa narodil 22. augusta 1808 ako prvorodený syn v 7-člennej rodine známeho zlatníckeho majstra Daniela Kellera ml. a Terezie Alberthy. S manželkou Elizabetou Kabzsany (tiež *Elisabet, Eliza, Erszébet, Kabzan, Kaczian*) strávil v bezdetnom manželstve 43 rokov. Nenaplnenú túžbu po deťoch Kellerovci pravdepodobne kompenzovali vrúcny krstným rodičovstvom detí Michala Steinhübela a jeho manželky Zuzany rod. Breznickej. Boli krstnými rodičmi Michala (*24. september 1841) a Jozefa (*27. máj, krstený 29. mája 1843). Ďalej boli krstnými rodičmi dcére lučeneckého garbiara Jána Steinhübela a jeho manželky Karolíny rod. Kabzany, Márii narodennej 29. apríla a krstenej 3. mája 1849. A boli krstnými rodičmi aj Emílii, dcére Pavla Szalatnaya a jeho manželky Márii rodenej Haluskovej, narodennej 12. júna 1849 a krstenej 13. júna.

Samuel Keller sa spomína ako zlatník v banskobystrickom zlatníckom cechu v rokoch 1858 – 1872. Žil a pracoval v Lučenci ako vidiecky majster banskobystrického zlatníckeho cechu. V zozname zosnulých banskobystrických zlatníckych majstrov ho môžeme nájsť pod poradovým číslom 112.

V zlatníckych tradíciách rodiny

1. apríla 1826 bol v Banskej Bystrici na zasadaní cechu do Protokolu prijatých učňov zapísaný 17-ročný učeň Samuel Keller, ktorého prijali do učenia na 3 a pol roka za zlatníka a striebrotepca (*Gold und Silberarbeiterkunst*) jeho otec Daniel Keller ml. z Lučenca, vidiecky člen banskobystrického zlatníckeho cechu. Doba učenia sa podľa svedectva jeho otca a ručiteľa Samuela Bukovského počítala od 1. júla 1824.

8. novembra 1827 bol v Banskej Bystrici učeň Samuel Keller pri zasadaní cechu na žiadosť svojho otca Daniela Kellera ml. z učenia prepustený. Zákonný poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny a výkupné za „Freystück“ vo výške 5 zlatých konvertibilnej meny, teda spolu 12 zlatých, bolo zaplatených. Kuriózne je, že Samuel Keller nemal krstný list a podľa jeho ústneho svedectva sa mal narodiť 21. augusta 1808. (pozn. autora: v matričnom zápise sa uvádza jeho narodenie 22. augusta 1808).

Starostlivosť o zlatnícky dorast

Samuel Keller sa venoval aj výučbe budúcich zlatníkov. Jeho učňom bol Pavol Kabzany (tiež *Paul Kabsan, Kobrany, Kabrany*), rodák z Lučenca, ktorý sa u spolumajstra Samuela Kellera učil 3 roky a 3 mesiace. 10. februára 1850 ho prijali na 4 roky na doplnenie si učňovskej doby a po zaplatení poplatku 7 zlatých konvertibilnej meny ho prijali do učenia od 1. decembra 1849 u spolumajstra Františka Rosenbergera.

Dňa 19. októbra 1850 bol učeň Pavol Kabzany po absolvovaní učňovskej doby u spolumajstra Františka Rosenbergera a zaplatení obvyklého poplatku prepustený z učenia ako tovariš. Spolu zaplatil 19 zlatých a 30 grajciarov konvertibilnej meny, z toho bol 7 zlatých poplatok a 12 zlatých a 30 grajciarov konvenčnej meny bola suma za „Freystück“. Pavol Kabzany sa spomína v Lučenci ako zlatník, ktorý veľmi mladý 24. mája 1857 vo veku 25 rokov zomrel. Priezvisko naznačuje príbuzenský vzťah s manželkou Samuela Kellera, Elizabetou Kabzsany.

Veľký deň Samuela Kellera

4. apríl 1858 bol pre Samuela Kellera výnimočný. V ten deň z Lučenca požiadali banskobystrický cech zlatníkov, aby ho zaradili ako vidieckeho majstra do banskobystrického cechu. Po preštudovaní vysvedčení a nevyhnutných dokladov dokazujúcich jeho výnimočnosť a

zorné správanie, mu cech vyhovel a Keller sa v zrelom veku ako 49-ročný stal členom a súčasťou zlatníckeho cechu. 4. augusta 1858 Samuel Keller zaplatil zápisný poplatok majstra vo výške 12,10 zlatých.

Majster v Banskobystrickom cechu a výchova zlatníckych učňov

Pôvodom Lučenčan Ľudovít Steinhübel (tiež *Ludvig Steinhibel*) bol 3. marca 1859 v Banskej Bystrici po predložení svedectiev zapísaný ako učeň. Jeho doba učenia u Samuela Kellera začala 1. októbra 1857 a trvala štyri roky. Zaplatil poplatok 1 zlatý a 30 grajciarov.

25. augusta 1861 bol v Banskej Bystrici učeň Ľudovít Steinhübel na základe žiadosti svojho učiteľa Samuela Kellera z Lučenca a po predložení svedectva z učenia prepustený. Uhradil poplatok 1 zlatý a 57 a pol grajciara rakúskej meny. Pod zápisom je podpis Alexandra Kaucza, magistrátneho radcu a cechového komisára, ako aj podpisy zlatníkov – Františka Rosenbergera a Karola Miškovského.

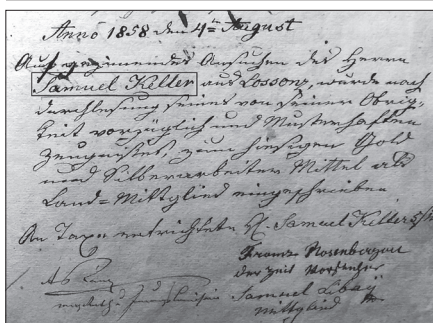
25. marca 1872 bol v Banskej Bystrici na žiadosť spolubrata Samuela Kellera a predložení svedectva o 3-ročnej učňovskej dobe prepustený z učenia Ľudovít Faczong (tiež *Ludvig Faczonay*). Zaplatil poplatok za zápis a za prepustenie 3 zlaté a 15 grajciarov rakúskej meny Za chýbajúci poplatok za „Freystück“ zaplatil 1 zlatý na nemocnicu. Pod zápisom sú podpísaní vrchný predstavený cechu František Rosenberger a zlatník Viliam Emler. Samuel Keller pôsobil ako vidiecky majster v banskobystrickom cechu až do jeho zániku (resp. zrušenia) v roku 1872.

Známe sú aj jeho náboženské aktivity a spoločenské aktivity v mestskej rade, kde pôsobil ako významný predstaviteľ presbyterskej rady mesta Lučenec spolu s Jozefom Tornyosom a Adamom Búsbakom. Na prvom valnom zhromaždení mesta Lučenec s riadne zvolenou mestskou radou, ktoré sa konalo 17. apríla 1872, bol zvolený Šandor Pokorný za starostu a Samuel Keller do funkcie pokladníka.

Samuel Keller zomrel 4. januára 1879 na starobu. Pohreb sa konal 6. januára v Lučenci.

Strieborný príborový servis z dielna S. Kellera. Zdroj - Umelecko-priemyselné múzeum v Budapešti

Zápis o vstupe Samuela Kellera do banskobystrického zlatníckeho cechu

Strieborný príborový servis - vybrané dielo zo zbierkového fondu

V zbierkach Umelecko-priemyselného múzea v Budapešti sa zachovalo remeselne nádherne spracované dielo od talentovaného zlatníka Samuela Kellera. Je to strieborný príborový servis v zostave: polievková lyžica a príbor na hlavné jedlo – nôž a vidlička. Rukoväť noža a vidličky sú dekoratívne zdobené. Na zadnej strane lyžice sa nachádza majstrovská značka Samuela Kellera v podobe jeho priezviska „Keller“ a cechová overovacia značka mesta Lučenec. Rok výroby sa uvádza okolo 1867. Dĺžka lyžičky je 20,8 cm, dĺžka vidličky je 21 cm a dĺžka noža je 23,8 cm.

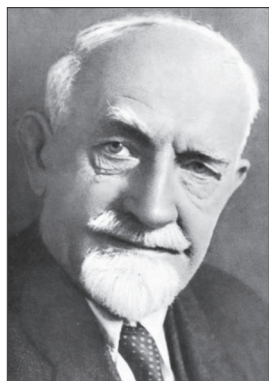
Filip Glocko

LITERATÚRA A PRAMENE

- BOROVSZKY, S.: MAGYARORSZAG VARMEGYÉI ÉS VAROSAI-MAGYARORSZÁG MONOGRÁFIÁJA A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI, NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK ENCIKLOPÉDIÁJA s.682
- GLOCKO, F.: Samuel Libay - život a dielo banskobystrického zlatníka. Banská Bystrica, Stredoslovenské múzeum, 2018, ISBN 978-80969866-7-5.
- GROTTE, A.: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására X. In. MUVESZETTORTENETI ERTESITO 2004/1-4, s. 132.
- MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök a XV – XIX. században. In: Múzeumi és könyvtári értesítő.
- TORANOVÁ, E.: Zlatníctvo na Slovensku, Neografia Martin, Tatran Bratislava 1983.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond: Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond: Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, Účtovná kniha z r. 1817 – 1875, inv. č. E – 116.

PETER KERN BLÍZKY SPOLUPRACOVNÍK JOZEFA HANULU

V minulo čísle sme predstavili maliara Jozefa Hanulu, ktorého výtvarná tvorba poznačila aj slovenské vidiecke kostoly. V spomínanom článku sme uviedli jeho spoluprácu s Petrom Júliusom Kernom. Ich spolupráca na strednom Slovensku, konkrétne v Banskej Bystrici a okolí bola veľmi výrazná. Nastal čas predstaviť tohto liptovského umelca, ktorý svojim dielom zanechal hlbokú stopu aj v našom banskobystrickom prostredí.

Peter Július Kern

31. 1. 1881 Liptovský Mikuláš – 25. 3. 1963 Liptovský Mikuláš, maliar a reštaurátor, fotograf a básnik.

Maľoval portréty, krajiny, ľudovo-žánrové idylické symbolistické figurálne kompozície a zátišia.

V rokoch 1896 – 1901 študoval maliarstvo na Umeleckopriemyselnej škole v Budapešti. Od roku 1906 pôsobil ako štátny konzervátor v Székesfehérvári. V rokoch 1912-1913 absolvoval študijný pobyt v Mníchove. Vážec navštevoval v rokoch 1911 – 1914.

V roku 1902 v Hodoníne prvýkrát vystavuje spolu s J. Augustom, T. Andraškovičom, K. M. Lehotským, J. Hanulom, M. T. Mitrovským a J. F. Úprkom. V roku 1903 sa stal členom novovytvorenej výtvarnej skupiny národne orientovaných Grupa uhorsko-slovenských maliarov (zanikla 1907). Po vzniku ČSR v roku 1919 organizoval prvú výstavu slovenských umelcov v Liptovskom Mikuláši, ktorá o rok viedla k založeniu Spolku slovenských umelcov (G. Malý, M. Benka, J. Alexy, M. Bazovský). Kern sa stal jeho prvým tajomníkom a pôsobil do roku 1926.

Vo svojej ranej krajinárskej tvorbe bol ovplyvnený impresionizmom, luminizmom (stredo európska forma impresionizmu): Jeseň, Po búrke, Jesenná symfónia. Príznačnou pre jeho tvorbu v tomto čase sa mu stala plnená maľba, krajinomaľba: Pod Bolianom, Zimná krajina a Liptovské hole v zime.

Od začiatku 20. storočia maľoval idylické krajiny ikonograficky obohatené figúrami: Slovenská balada, Osamelá. Následne posunul svoju tvorbu smerom k symbolizmu a vytvoril diela s osobitou ikono-

grafiou a melancholickou náladou, ktoré patria k najoriginálnejším v Slovenskom výtvarnom umení daného obdobia. Na neskorších dielach prevládol realizmus ovplyvnený štúdiom maliarskych techník starých majstrov, čo sa prejavilo v akademicky poňatých portrétoch. Jeho obrazy nechýbajú vo významných slovenských galériách.

Intenzívne sa venoval aj reštaurátorskej a konzervátorskej tvorbe pri obnove a záchrane stredovekých nástenných maľieb kostolov: Čerín, Chyžné, Šivetice, Žehra. Ale tiež Lipt. Mikuláš, Necpaly, Levoča, Spišský Hrhov a Košice

Peter Július Kern: Slovenská balada

(Dóm sv. Alžbety. Pôsobí tiež s Jozefom Hanulom v Banskej Bystrici a okolí. Sú to rímsko-katolícke kostoly: kostol Narodenia Pána v Radvani (1908-1910), Kostol Sv. Antona a sv. Pavla v Sásovej (1940), kostol Premenenie Pána v Španej Doline 1934, kostol sv. Kríža (1935) v hradnom areáli mesta. Počas prác v Radvani v roku 1910 niekoľkokrát navštívil Dominika Skuteckého v jeho vile.

P. Kern sa venoval aj fotografii. Samostatne vystavoval v Bratislave (1943) a Liptovskom Mikuláši (1957 a 1981). No na záver treba uviesť, že sa venoval meditatívnym úvahám a písal poéziu.

Je pochovaný vo svojej záhrade na Močiaroch v Liptovskom Mikuláši so svojim synom Michalom tiež výtvarníkom.

Josef Ďuriančík

HISTÓRIA BANSKOBYSSTRICKÉHO VODOVODU

Počiatky vodárenstva v Banskej Bystrici siahajú 500 rokov do minulosti a súviseli s potrebou priviesť vodu do rýchlo sa rozvíjajúceho mesta. Koncom 15. storočia sa bohaté banské mestá pripravovali na obranu pred blížiacim sa tureckým nebezpečenstvom a pre úspešnú obranu mesta bola voda nevyhnutnosťou. Na jednej strane napájala vodnú priekopu a na druhej strane bola komoditou potrebnou pre život obyvateľov mesta.

Prvý vodovod mal svoju zdrojovú oblasť nad Sásovou. Prvé ulice s verejným vodovodom boli Kapitulská a námestie SNP, kde napájali fontánovú studňu a požiarňu nádrž. Postupne sa rozširoval do ostatných ulíc a koncom 16. storočia bol vodovod vybudovaný vo všetkých uliciach v meste.

História moderného zásobovania vodou siaha do rokov 1894-1896, kedy bol budovaný vodovod z Laskomera. V lokalite bolo zachytených 21 prameňov s celkovou výdatnosťou vyše 30 litrov za sekundu. Pôvodné potrubia boli betónové a posledné sa nahradili až v polovici osemdesiatych rokov 20. storočia a slúžili teda takmer 100 rokov. Voda z prameňov bola privádzaná do vodojemu a ako pramene tak aj vodojem slúžia až do súčasnosti. Nasledujúci rok oslavia 125. narodeniny. Prvý moderný vodovod pripomína aj historický nápis pri prameni Gyula a dlho ho pripomínala aj bronzová pamätná

Vodojem Laskomer

Pamätná tabuľa v interiéri vodojemu Strelníky

Vodojem v obci Strelníky.

Vodojem v obci Ľubietová

tabuľa na brale v blízkosti prameňa, ktorú si však pred časom ktosi odniesol ako suveníru a v súčasnosti sa Stredoslovenská vodárenská spoločnosť snaží získať fotodokumentáciu tabule, aby mohla nechať zhotoviť jej repliku.

O rozvinutosti Banskej Bystrice a jej okolia v období na sklonku habsburskej monarchie a najmä v období prvej Československej republiky svedčí aj fakt, že okrem samotného mesta mali svoje vodovody vybudované aj okolité obce – Donovaly, Dolný Harnanec, Tajov, Poniky, Strelníky, Priechod, Podkonice, Ľubietová alebo Králiky. Výstavbu vodovodov zabezpečovalo, ako nás informuje pamätná tabuľa z roku 1936, vo vodojeme Strelníky, vtedajšie „Ministerstvo Zemedelstva Slovenskej Krajiny a okres Banskobystrický a projekčne zabezpečovala a postavila firma Anton Kunz, účastinná spoločnosť v Hraniciach na Morave.

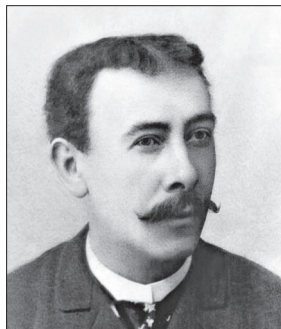
Objekty z predvojnovnej republiky sú dnes výkladnou skriňou majstrovstva vtedajších projektantov, inžinierov a stavbárskych majstrov a obyvateľom slúžia až do dnešných dní.

Objekty z predvojnovnej republiky sú dnes výkladnou skriňou majstrovstva vtedajších projektantov, inžinierov a stavbárskych majstrov a obyvateľom slúžia až do dnešných dní.

Michal Dóša

100 ROKOV OD SMRTI STAVITEĽA JURAJA HUDECA

Na prelome 19. a 20. storočia sa Banská Bystrica vynaňovala z priestoru, ktorý bol ohraničený hradbami a mestskými bránami, čo bránilo stavebnému i hospodárskemu rozvoju mesta. Mestské brány boli postupne asanované, a tak sa mohlo mesto rozširovať smerom k predmestiam a k rieke Hron, mohli vznikáť nové ulice, továrne, priemyselné podniky ako zápalkáreň, sódovkáreň, likérka, súkennícke dielne, tehelne a stavebné firmy.

Asanovaním niekoľkých domov a kostola Sv. Ducha s príľahlými cintorínmi (evanjelickým a katolíckym), ktorý stál zhruba v mieste budovy bývalej Hungárie, sa Horná ulica rozdelila a mohla vzniknúť nová ulica - terajšia Skuteckého ulica. Je to jedna z najkrajších ulíc mesta Banská Bystrica.

Nemalú zásluhu na jej vzhľade a kvalite stavieb má nepochybne stavitel' Juraj Hudec, otec svetoznámeho architekta Ladislava Eduarda Hudeca, na ktorého meno a zásluhy sa dlho

zabúdalo, a tak pri 100. výročí jeho úmrtia si ho pripomenieme.

Narodil sa v mnogogeneračnej rodine mlynárov, ktorí pôsobili

prevažne v dedinskom prostredí ako árendátori obecných mlynov. Len v priestore okolia Banskej Bystrice a Zvolena sme členov tejto rodiny ako mlynárov našli v týchto obciach: Oravce, Dúbravica, Dolná Mičiná, Očová, Lieskovec, Hrochoť, Zvolen, Čerín, Sebedín, Zolná, Zvolenská Slatina.

Juraj Hudec sa narodil 21. apríla 1858 v Dolnej Mičinej otcovi Michalovi Hudecovi a matke Johane Kmeťovej. Ľudovú školu absolvoval pravdepodobne celú v Očovej, kde otec Michal niekoľko rokov mlynárčil. Juraj ako 9-ročný a jeho dvaja súrodenci, staršia Karolína a mladší Ľudovít stratili matku, no otec sa čoskoro opäť oženil a v rodine pribúdalo detí. To už Juraj študoval na reálnom gymnáziu v Lučenci. Po jeho absolvovaní pracoval vo viacerých stavebných firmách ako vo firme Roberta Wúnšcha so sídlom v Budapešti a neskoršou pobočkou v Banskej Bystrici a vo firme Csérey-Loh. Tu získaval praktické zručnosti a skúsenosti v stavbárskych profesiách, čo vyústilo do založenia vlastnej živnosti - staviteľa v r. 1898 a neskôr v r. 1902 do založenia stavebnej firmy Hudec - Rosenauer. Jeho spoločníkom sa stal Ľudovít Rosenauer, ktorý mal inžiniersky diplom z Budapeštianskej technickej univerzity, preto firma Hudec-Rosenauer mohla vykonávať aj projektovú činnosť. Na ich pozemkoch v lokalite Na potôčku (dnes Kukučínová ulica) vznikol rozsiahly areál s viacerými dielňami (betonárska, parketárska, stolárska, zámočnícka), skladmi, vozovým parkom a prevádzkovými priestormi.

Od roku 1891 bol Juraj Hudec ženatý s dcérou evanjelického farára z Košíc Eduarda Miloslava (Štúrovské meno) Škultétyho, Paulou. Škultétyovci pochádzali zo zemianskej rodiny z Dolnej Lehoty a viacerí z nich boli nielen kňazmi, ale aj národno-kultúrnymi činiteľmi. V rodine Juraja Hudeca a Pauly Škultétyovej sa narodilo 6 detí. Prvé tri sa narodili v dome na začiatku dnešnej Bakossovej ulice, známom ako Kúria, ktorý vlastnilo mesto Banská Bystrica a Juraj Hudec ako mestský stavitel' tam mal byt. Ďalšie dve sa narodili v budove Evanjelického spolku a len

posledné dieťa syn Gejza sa narodil v dome, ktorý postavil na Skuteckého ulici v r. 1906 Juraj Hudec pre svoju rodinu.

Na podiel Juraja Hudeca v stavebnom vývoji mesta Banská Bystrica sa v minulých desaťročiach zabudlo a len vďaka zvýšenému záujmu o jeho syna, významného architekta Ladislava Eduarda Hudeca sa začína dostávať zaslúženej pozornosti aj činnosti jeho otca Juraja. Účasť Juraja Hudeca na realizácii dôležitých verejných stavieb je nepopierateľná. Takými bola stavba riaditeľstva Uhorských kráľovských lesov na mieste bývalého Dolného komorského domu, kde vytvorením prejazdu sa otvorila možnosť vybudovať Národnú ulicu. Asanovaním kostola Sv. Ducha a niekoľkých príľahlých meštianskych domov sa mohla vybudovať Súdobná ulica, ktorá dnes nesie meno maliara Dominika Skuteckého. Pôvodne nájomný dom mestskej sporiteľne, známy ako Hungária, Mestská meštianska a obchodná škola, Obchodno-priemyselná komora, Uhorský kráľovský súd-sédria, to všetko sú budovy, na ktorých sa stavebne podieľal Juraj Hudec ešte ako živnostník, alebo spoločník firmy Hudec-Rosenauer. Juraj Hudec projektoval stavbu Četníckej stanice (dnes známa ako Špáthova vila, kde je trvalá expozícia Centra Ladislava Eduarda Hudeca), vlastného rodinného domu a vily pre Ľudovíta Rosenauera st., otca spoločníka firmy.

Stavebné aktivity sa neobmedzili len na mesto Banská Bystrica, ale aj jeho široké okolie, či sa jednalo o prestavby, dostavby alebo novostavby. Bola to často aj sakrálna stavby ako kostoly, veže ku kostolom, ale aj školské budovy a iné verejné budovy, turistické útulne a pod..

Rozsiahlu stavebnú činnosť vykonávala firma Hudec-Rosenauer v Banskej Štiavnici, kde stavali Čemezov učiteľský ústav, chemické laboratóriá Banskej a lesníckej akadémie a Kráľovské katolícke gymnázium, ktoré sa stalo pre Juraja Hudeca osudným. Stavbu projektoval Budapeštiansky architekt, ktorý nerešpektoval svažité terén podmienený banskou činnosťou, ktorý nevydržal naprojektovanú ťažkú budovu, obloženú kameňom. Budove hrozilo zosunutie a nemohla slúžiť na výučbu. Pri oprave sa stavba odľahčila odstránením časti ťažkého kamenného obloženia, oporných múrov a ťažkých kamenných nároží. Oprava a finančná náhrada za neodborne vykonané stavebné práce, ktorú žiadal Československý erár, padla len na plecía Juraja Hudeca. Architekt bol občanom Maďarska a spolujajiteľ firmy Ľudovít Rosenauer tiež opustil Československo. Podľa vtedajších zákonov bol za kvalitu stavby, prípadne nehody zodpovedný stavitel', hoci podľa slov vnučky Alessy de Wett Juraj Hudec upozorňoval na možné riziká nevhodného projektu. Zo stavebnej firmy, ktorá prestala existovať r. 1920 zostal v Československu len Juraj Hudec, a tak žiadali náhradu škody len od neho. 10. decembra 1920 mu bola doručená žaloba, o osem dní na to Juraj Hudec zomrel. Tak nešťastne skončil život poctivého, svedomitého a dobrého staviteľa a projektanta, obľúbeného občana, mestského staviteľa a hospodárskeho inšpektora, člena Obchodnej a priemyselnej komory, Karpatského turistického spolku, člena evanjelickej cirkvi a.v., správcu evanjelického cintorína, starostlivého manžela a otca.

Dlh Juraja Hudeca prešiel na jeho syna Ladislava, ktorý v Šanghaji intenzívnou architektonickou činnosťou mohol splácať dlh, čo trvalo až do 30. rokov 20. storočia.

K 100. výročiu smrti Juraja Hudeca sa pripravuje vydanie knihy Kristíny Mišechovej - Stavitel' Juraj Hudec. Koho v článku zaujal osud Juraja Hudeca dozvie sa z knihy viac.

Eva Furdiková

Dom rodiny Hudecovcov na Skuteckého ulici

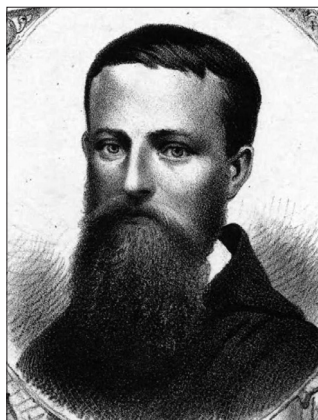

Budova Hungárie

HISTORIK FRANKO VÍTAZOSLAV SASINEK A BANSKÁ BYSTRICA

S mestom Banská Bystrica sú spojené životné osudy a dielo viacerých významných vedcov a historikov minulosti. Od 18. stor. s M. Belom, od 19. stor. s Ch. A. Zipserom, A. Ipolyim- Stummerom, P. Križkom či E. Jurkovichom. K osobnostiam, ktoré po istú dobu pôsobili v Banskej Bystrici a zanechali po sebe výraznú stopu na poli náboženskom, bádateľskom a kultúrnom bez pochybností treba zaradiť aj F. V. Sasinka (1830-1914).

Jeho život sprevádzali mnohé prekážky a ťažkosti. Napriek tomu sa s jeho menom oprávnenne spájajú viaceré prívlastky, napr. Slovenský Palacký, zakladateľ našej národnej historiografie. S. H. Vajanský ho prirovnal k „vysokej hore z ľadu na oceáne, ktorú lúče slnka menia na veľký krásny ohromný briliant.“ Počas slovenskej púte do Ríma, ho predstavili pápežovi na audiencii ako najzaslúžitejšieho slovenského spisovateľa. Napriek tomu ostáva Sasinek pre väčšinu verejnosti neznámy. Život a dielo Sasinka zhodnotila pomerne bohatá literatúra. Niektorí súčasní historici uvádzajú, že jeho historické syntézy by si zaslúžili reedíciu. Kladne možno hodnotiť, že viaceré práce F. V. Sasinka boli v súčasnosti digitalizované a zverejnené na internete.

Do Banskej Bystrice prišiel ako 34-ročný kňaz, po uvoľnení z kapucínskej rehole. Banskobystrický biskup Š. Moyses ho povolal za profesora bohoslovía a kapitula ho vymenovala za kazateľa katedrálneho chrámu. Jeho pôsobenie v tomto meste bolo pokojné, mal podporu biskupa, úspešne vykonal rigoróznu skúšku. Postupne sa začal angažovať v Matici slovenskej, bol opatrovníkom zbierok, vo funkcii tajomníka sa r. 1869 presťahoval do Martina. S biskupom Moysesom mal určite korektný vzťah. Spájala ich láska k národu, práca pre Maticu a úcta k sv. Cyrilovi a Metodovi. Organizátori pohrebu Š. Moysesu však nedovolili Sasinkovi predniesť slovenskú kázeň. Nový biskup už Sasinkovi natoľko nežičil. O uvoľnenie z diecézy požiadal po zatvorení Matice.

Popri práci sa venoval histórii. V tomto smere bol do istej miery nasledovníkom P. J. Šafárika. Dodnes sa uznáva jeho prínos v otázke koncepcie slovenských dejín, terminológie, metodológie a editorská činnosť (vydávanie historických prameňov) v Letopise Matice slovenskej a Slovenskom Letopise. Podľa súpisu publikačnej činnosti, uverejnil Sasinek v období r. 1868 - 1879 v uvedených časopisoch aj viacero príspevkov s historickou problematikou súvisiacou s dejinami Zvolenskej župy, jej miest, mestečiek a hradov. Príkladom možno zmieniť štúdie a články k pôsobeniu jezuitov na Starých Horách, k dejinám Hronského Beňadika, o listinách mestečka Ľubietová, o záznamoch v matrike fary Slovenská Ľupča, o hradoch Vígľaš a Slovenská Ľupča, o Zvolenskej župe a i. Publikoval aj v časopise Slovenské pohľady. V nasledujúcich riadkoch sa v krátkosti zmienim o podnetnom Sasinkovom príspevku z r. 1868, v ktorom uverejnil svoje poznatky o jednej dejinnej kapitole Banskej Bystrice, ktorá bola miestom mierového rokovania znepriatelených strán v období stavovského povstania sedmohradského kniežata Gabriela Bethlena (1619 - 1626). V dostupnej literatúre k tejto otázke podľa mojich vedomostí niet relevantnej zmienky.

Príspevok bol zaradený v II. Zväzku Letopisov MS, medzi vedecké a poučné pojednania. Ako Sasinek sám uvádza, tému spracoval na základe pôvodných rukopisov nájdených v rábskej kapitule a z listín kremnického archívu poskytnutých P. Križkom. Príspevok obsahuje poznámkový a odkazový aparát.

V úvode Sasinek opisuje okolnosti vyslania poslov cisára a uhorského kráľa Ferdinanda II. ku G. Bethlenovi. Predmetom rokovania mali byť niektoré body Mikulovského mieru z r. 1621, ktoré neboli uskutočnené a návrhy na urovanie nových problémov. Za miesto vyjednávania bola po úvahe určená Banská Bystrica, ktorá sa tak z celokrajinského hľadiska na istý čas stala dejiskom politického života. V delegácii panovníka sa rokovania zúčastnil M. Dallos, rábsky biskup, Š. Ostrošič, kráľovský radca, a ďalší vybavení potrebnými peniazmi od ostrihomského arcibiskupa, splnomocňujúcimi listinami a úpravami od uhorského palatína S.

Thurza. Palatín v súvislosti s odchodom komisárov napísal listy Banskej Bystrici a Kremnici. Cisárski splnomocnenci prišli do Banskej Bystrice 28. augusta 1623 v smere od Handlovej a Kremnice, privítaní pred mestskou bránou senátorom a neskôr richtárom a členmi mestskej rady na slávnostnom obede. Príchod splnomocnencov Bethlena sa zdržal pre nedoručenie listín bezpečnosti a slobodného priechodu od cisára. Podobné listy boli dodatočne odovzdané aj cisárskym komisárom. Členovia cisárskeho vyslanectva si krátili čakanie poradami, návštevami a výletom do okolia mesta. Z dôvodu komplikovanej situácie mali banské mestá na žiadosť kapitána T. Bošňáka z Filákova poslať 200 pešakov. Na žiadosť cisárskych splnomocnencov bola z opatrnosti posilnená mestská stráž. Ozbrojených mužov poslal aj prefekt banskej komory. Dňa 17. septembra konečne dorazila Bethlenova delegácia na čele s V. Kamuthim a Š. Kassaiom. Bethlen sa v tom čase zdržiaval vo východných stoličiach, v Košiciach a postupoval so svojim vojskom.

Po prvýkrát sa zástupcovia oboch strán zišli 19. septembra na spoločnom mieste v kráľovskom dome. Sasinek na tomto mieste zmieňuje dovtedajšie účty banských miest. Dňa 20. septembra prišli ďalší Bethlenovi komisári Monaky a Lónyai. Rokovanie pokračovalo v dňoch 22. - 26. septembra, rovnako 28. a 30. septembra, až do 2. októbra, a to pod vplyvom nového vojnového nebezpečenstva a pohybu vojsk Bethlena. Obe strany predkladali písomné sťažnosti, požiadavky a návrhy k dosiahnutiu dorozumenia. Prichádzali poslovia s novými úpravami a listami, vrátane listov kapitánov ohrozených hradov. Sasinek uvádza, že banské mestá, najmä hlavné banské mestá Kremnica, Banská Štiavnica a Banská Bystrica v tom čase medzi sebou písomne komunikovali a radili sa. Bethlen ich mal žiadať, aby sa mu poddali. Banské mestá žiadali vyslanectvá o radu, aby nedošlo k škodám na ich majetku. Boli napomenutí k vernosti a vytrvalosti. K vytrvalosti boli napomenutí aj Zvolenčania. Do mesta sa v tom čase kvôli bezpečnosti uchýlili niektorí zemanovia aj s rodinami a majetkom. Pod ich vplyvom zvažovali občania Banskej Bystrice myšlienku poddať sa Bethlenovi. Mali obavy z vypálenia mesta, k akému došlo za predchádzajúceho povstania hajdúchmi Š. Bocskaya. Dňa 3. októbra boli rokovania prerušené. Dôvodom bolo, že Bethlen neodvolal vojsko, kráľovskí komisári nechceli pripustiť, že príčinou nepokojov a neúspešného rokovania sú zlí kráľovskí radcovia. Pred odchodom kráľovskej delegácie došlo k menšiemu incidentu.

Kráľovskí komisári s ozbrojeným sprievodom odišli z mesta smerom na Hájniky, Žiar n/H. a Žarnovicu, následne do Trnavy a Bratislavy. Banské mestá ponechané svojmu osudu, organizovali narýchlo toho istého dňa poradu v Banskej Bystrici. Následne obdržali ochranný list od zástupcu kniežata Bethlena, vydaný 4. októbra 1623. Biskup M. Dallos po príchode do Viedne spísal podrobnosti o vyjednávaní a správu doručil cisárovi.

Za objasnenie tejto zaujímavej kapitoly zo svojich dejín vďačí mesto Banská Bystrica práve F. V. Sasinkovi. K tomu možno doplniť, že na jeseň 1623 knieža G. Bethlen skutočne vyrazil zo Sedmohradska na výpravu proti cisárovi, ako spojenec nemeckých protestantov. Jeden z prúdov vojsk Bethlena postupoval cez Košice smerom na Putnok, Filákovo, Sečany a potom k Trnave. K podpísaniu mieru došlo až po vojenských zrážkach r. 1624 vo Viedni.

A na záver trochu symboliky... Pri príležitosti prevezenia telesných pozostatkov F. V. Sasinka od Grazu do Skalice r. 1930 sa konali slávnosti, pri ktorých za Maticu slovenskú predniesol prejav jej predseda, banskobystrický biskup M. Blaha.

Radoslav Mandalík

Literatúra:

- Čo písal o našich dejinách Franko Sasinek. Historické práce Franka V. Sasinka a ich vnímanie v súčasnej slovenskej historiografii. (ed. Mulík, P.). Martin: Matica slovenská, 2015.
- Dangl, V.: Slovensko vo víre stavovských povstaní. Bratislava: SPN, 1986.
- Franko Vítazoslav Sasinek. Najvýznamnejší slovenský historik 19. storočia. 1830- 1914. (eds. Marsina, R.- Mulík, P.). Martin: Matica slovenská, 2007.
- Kolísek, A.: Domov. Sté výročie narodenia Fr. V. Sasinka. In Slovenské pohľady, 1930, 46, s. 803- 806.
- Sasinek, F. V.: Denník vyjednávania mieru medzi Ferdinandom II. cisárom a kr. uh. a Gabrielom Bethlenom r. 1623 v B. Bystrici. In Letopis Matice slovenskej, 5, 1868, sv. 2, s. 5- 55.

ŠTÁTNY PREVRAT V BANSKEJ BYSTRICI ROKU 1918 OČAMI JÚLIUSA BARTÁKA (2. časť)

V kritickom oslobodzovacom období zpod maďarského jarma vládla veľká neistota a nebezpečenstvo pre slovenských národovcov od zmaďarizovanej mládeže v Banskej Bystrici, ako aj od vojensky organizovanej Maďarskej národnej stráže (Nemzetőrség) pod velením zúrivého maďaróna kapitána Gyürkyho. Táto národná stráž 27. novembra 1918 pozostávala zo 14 dôstojníkov, hlavného lekára a 120 mužov. Neštítali sa ani strieľať na Slovákov (strieľali na Milana Kuliška v Školskej ulici, ako aj na Karola Bartáka, ktorého napadli dôstojníci aj šablami). Karol Barták so svojimi spoľahlivými policajtmi v noci strážili domy ohrozených slovenských rodín. S puškou pred svojim domom stál aj Daniel Belluš.

Prvým decembrom 1918 začínajú vo Zvolenskej stolici slovenské ľudové zhromaždenia s manifestačnými prejavmi za Československú republiku. Priamo v Banskej Bystrici takéto manifestačné zhromaždenie nebolo usporiadané, ale z iniciatívy Samuela Petrikoviča za spolupráce banskobystrických, zvolenských a radvanských Slovákov bolo slávnostné manifestačné zhromaždenie zvolané na 8. decembra 1918 do Radvane na „návsie“ (obecne námestie) „Pod Jelen“. K veľkolepému úspechu tejto akcie prispela agilnosť katolíckych kňazov, ako aj slovenské krídlo sociálno-demokratickej strany. Toto zhromaždenie nesmierne prispelo k povedomiu národovcov, lebo po ňom už Slovenský národný výbor v Banskej Bystrici vystúpil na otvorenú scénu. Okolo 10. decembra 1918 vydal ohlas na svoje ustanovenie s výzvou občanom, aby sa prihlasovali do slovenskej strany a aby udržiavali verejný poriadok a bezpečnosť majetku za všetkých okolností.

Podplukovník Vix v mene východných spojeneckých vojsk už 3. decembra 1918 požadoval od maďarskej vlády, aby v zmysle uzavretého prímeria odvolala zo Slovenska maďarské vojsko, pretože k zaujatiu tejto zeme je oprávnený jedine československý štát. Maďarský ministerský predseda Károlyi k tomu musel privoliť a proklamáciou vojsko skutočne odvolal, ozbrojené hordy však šarpatili naďalej. Hneď 10. decembra 1918 prvý československý ministerský predseda Dr. Karel Kramář posielal svoj „Ohlas“ občanom Československej republiky na Slovensku, v ktorom zdôraznil, že tento štát sa ujíma vlády v našich krajoch a poveruje dočasne slovenského ministra Dr. Vavra Šrobára plnou mocou pre správu Slovenska.

Z popudu elementov organizovaných v Nemzetőrségu, občania z okolitých dedín vylúpili vojenský sklad na Fončorde, nové gymnázium, vojenské baraky, ba aj rezervnú vojenskú nemocnicu. Počas tohto lúpenia v noci zo soboty na nedeľu (7. – 8. decembra 1918) opití „Nemzetőri“ výdatne strieľali z pušiek na Námestí a najmä v Hornej ulici.

Župné zastupiteľstvo 12. decembra 1918 za predsedníctva hlavného župana Dr. Kolomana Darányiho sa uznieslo, že sa priznáva právo slovenského národa na samourčenie, naďalej sa však protestuje proti spojeniu Slovákov a Čechov. Podobné uznesenie vydala aj administratívna komisia župy 17. decembra 1918 s protestom proti pripojeniu našich krajov k Morave a Čechám. Ešte 13. decembra 1918 Slovenský národný výbor vydal osvedčenie, v ktorom odmieta nepravdivé štvavé reči o zámere prenasledovania svojich politických rivalov v budúcnosti.

Dusná atmosféra panovala aj keď už bolo jasné, že československé vojsko zanedlho obsadí mesto. Kapitán Gyürky dal dohromady 100 – 120 mužov s oddielom strojných pušiek pod vedením Bystričana nadporučíka Šoltýsa, a preto sa mnohým zdalo, že sa chystá ozbrojený odpor proti obsadeniu mesta československým vojskom.

Oduševnený slovenský mladík Miloš Kolesár po príchode do Banskej Bystrice a informovaní sa o politickej situácii, podujal sa na riskantnú úlohu. Dňa 20. decembra 1918 sa ráno vo vojenskej uniforme nadporučíka dostavil k mešťanostovi Júliusovi Csesznákovi vydávajúc sa za vládneho kuriéra, ktorý je splnomocnený vyjednávať o pokojnom vydaní mesta československému štátu. Oznámil mu súčasne, že okupačné vojská idú z troch strán v priebehu 1 – 2 dní mienia obsadiť Banskú Bystricu. Mešťanosta ponúknutú príležitosť využil a po zaručení sa Dr. Ivana Turzu a Miloša Kolesára ešte v ten deň na 11. hodinu zvolal k porade slovenskú a maďarskú národnú radu, ako aj honvédske dôstojníkov za maďarské vojsko. Slovenskú národnú radu zastupoval jej predseda Dr. Ivan Turzo, slovenský vojenský veliteľ nadporučík Július Lichner, Ivan Kulišek (zapisovateľ), Karol Barták, Daniel Belluš a Ján Droba. Za Nemzeti tanács bol prítomný značne rozčúlený Dr. Oskár Petrogalli, vojsko zastupoval plukovník Reith a podplukovník Sáfrány. Dohodnutý bol odchod honvédov, odovzdanie vojenských skladov ako aj zbraní. Miloš Kolesár si vyžiadal pokyny od referenta vojenských vecí Fedora Houodka slovenskej vlády v Žiline, ktoré zneli: Štátne veci a zbrane ponechať v Banskej Bystrici, vojsko sa vzdiali a dôstojníci so skromným majetkom odídu jeden týždeň po obsadení mesta.

Kolesár ešte v ten deň večer na mestských saniach odcestoval z Banskej Bystrice do Zvolena v sprievode Karola Bartáka a Pavla

Bučana, ktorý bol ozbrojený puškou. Vo Zvolene na stanici im hrozilo nebezpečenstvo od oddielu strojných pušiek odchádzajúcej banskobystrickej honvédskej posádky. Veliteľ oddielu nadporučík Šoltýs odmietol odovzdať zbrane, a preto Kolesár nechtiac sa vydávať ďalšiemu nebezpečenstvu odcestoval na osobitnom rušni vymoženom od prednostu stanice do Kremnice. Jeho sprievodcovia sa šťastlivo vrátili do Banskej Bystrice.

Maďarskí vojaci na základe dohody podonášali prebytočné zbrane (väčšinou haraburdy neschopné okamžitého použitia) na mestský dom, ostatné naložili do troch pripravených vagónov. Július Lichner predsa niektoré vybral pre slovenskú stráž a ostatné uskladnili do miestnosti vo dvore mestského domu. Kapitán Gyürky tvrdil, že mu tieto zbrane prislúchajú a keďže mu ich zástupcovia Slovenskej národnej rady nechceli vydať, začal sa im vyhrázať, ale medzitým jeho vojaci zámok vylomili a väčšiu časť pušiek podonášali na veľkú stanicu.

Jeden oddiel maďarského vojska odišiel z mesta predpoludním 21. decembra 1918 za strelby z pušiek a rachotu granátov, našťastie bez strát na životoch. Časť z týchto vojakov sa popoludní zo Zvolena vrátila do Banskej Bystrice. Nastal problém vypraviť z mesta týchto honvédov a druhý oddiel vojska, pre ktorý bol pripravený vlak smerom na Brezno a Červenú Skalu (vojsko prevažne v opitom stave sa zdráhalo do vlaku nastúpiť). V tejto politickej situácii vyslal mešťanosta Karola Bartáka v sprievode hlavného notára Cserhelyiho na riešenie situácie. Po dlhšom vyjednávaní s dôstojníkmi, mužstvom a prednostom stanice Leškom sa konečne podarilo nebezpečný transport vypraviť. Za zmienu stojí fakt, že honvédi ručnými granátmi neoprávnenne prinútili rušňovodiča pripojiť aj tri vagóny so zbraňami, čím poškodili československý štát.

Kvôli skutočnosti nemožno zamlčať, že Kolesár vyjednávanie s maďarským vojskom v Banskej Bystrici viedol na vlastnú päsť a bola to len náhoda, že nenastala nejaká komplikácia. Vo Zvolene sa totiž dopočul, že honvédi v Banskej Bystrici pripravujú masaker na Slovákov podporujúcich prevrat a pripojenie k Československej republike. Odhodlal sa preto svoje rodisko a priateľov uchrániť od krviprelievania. Po vyjednávaníach Národného výboru s Nemzeti tanács a veliteľmi vojska sa možno domnievať, že skutočné nebezpečenstvo síce nehrlozilo, ale eventualitu skutkov nezodpovedných živlov nebolo možné vylúčiť. Kolesár nebol dôstojníkom, obliekol sa do uniformy nadporučíka u Dr. Ivana Turzu, na pravú ruku si nechal pripievať slovenskú trikolóru a tak ustrojený išiel na mestský dom. Pre svoju akciu získal mešťanostu Júliusa Csesznáka, ktorý príležitosť na vyjednávanie uvítal a nemal ani tušenia, že Kolesár nemá poverenie ani od vojska, ani od československej vlády. Kolesár bol na ceste do Žiliny na upozornenie Andreja Hanzlíka ml. v Kremnici československým vojskom z opatrnosti zatknutý, aby nerozvážnym jednaním nepoškodil vojenský postup pri obsadzovaní stredného Slovenska.

Mešťanosta Július Csesznák ešte v deň dohody 20. decembra 1918 zvolal mestské zastupiteľstvo, ktorému oznámil, že Banská Bystrica bude 21., alebo 22. decembra obsadená československým vojskom a je žiaduce, aby to obyvateľstvo v záujme bezpečnosti prijalo s uspokojením, keďže prostredníctvom kuriéra bolo oznámené, že obyvateľstvo prijíma toto vojsko bez akéhokoľvek nepriateľského úmyslu.

Len čo náhradný praporek 16. honvédskeho pluku 20. decembra 1918 odišiel z mesta, ešte v ten večer prišla telefonická správa od obsadzujúcej československej vojenskej skupiny majora Poráka na predstavenstvo mesta a na Slovenský národný výbor. Zaujímali sa či je maďarské vojsko už vzdialené a žiadali aby zástupcovia mesta a Slovenského národného výboru prišli v ústrety vojska do Zvolena. Na základe tejto správy mešťanosta Július Csesznák, hlavný notár Dr. Vincent Cserhelyi, Arnold Bobok, Július Lichner, Ivan Kulišek, Daniel Belluš a iní o deviatej večer odcestovali osobitným vlakom do Zvolena. Tam ubezpečili veliteľa stotiny kapitána Schmidta, že obyvateľstvo mesta s najväčším pokojom a bez akéhokoľvek nepriateľského úmyslu očakáva obsadzujúce vojsko. Po polnoci sadli na osobitný vojenský vlak so stotinou Časlavovcov, ktorý prišiel do Banskej Bystrice po jednej hodine v noci.

Na stanici privítal vojsko mešťanosta žiadajúc veliteľa o dobroprajnosť mešťanstvu, potom Arnold Bobok v mene Slovenského národného výboru pozdravil československé vojsko v Banskej Bystrici. Vojsko za spevu „Hej Sokolíci“ po skupinách vťahlo do mesta, obsadilo stráže a ubytovalo sa v kasárni ako aj v Katolíckom spolku. Dôstojníkov ubytovalo mesto v hoteli Rak, kde dôstojníci a slovenskí inteligenti si spoločne zaspievali československé národné hymny. Banská Bystrica po celú noc vysvietená elektrickými lampami slávnostne privítala naše vojsko. Najslávnejší bol však okamih keď na mestskom dome po prvýkrát zavili slovenské zástavy.

Skrátil a upravil Július Burkovský

VIANOČNÉ A INÉ DECEMBROVÉ PREDSTAVENIA BÁBKAROV

Každá doba má svoje pozitíva aj negatíva. V tej dnešnej – COVID-ovej herci hrajú divadlo bez divákov a hru máme sprostredkovanú online v našich počítačoch. Čaro magickej chvíle, keď sme prítomní v hľadisku a spoločne sa smejeme a plačeme s javiskovými hrdinami – je preč a môžeme len nostalgicky spomínať a úprimne si želať návrat do „normálu“. Doba jednoducho nikdy nie je ideálna, podobne ako tomu bolo v čase druhej svetovej vojny. V tomto neradosnom čase zamestnanec Mestskej elektrárne – Ján Murgaš (15. 12. 1912 Banská Bystrica – 21. 9. 2000 Banská Bystrica) prišiel s nápadom, že v ťažkých časoch vojny treba niečo spraviť pre deti, napríklad divadielko, v ktorom by vládla radosť, zvonivý smiech a rozžiarené oči detí, vrátane rozžiarených očí jeho syna Jána (v roku 1941 dvojročného). Nič iné by v divadielku nemalo miesta.

Láska k divadlu sa u neho zrodila už v detstve, keď ako desaťročný videl predstavenie kočovného bábkového divadla s neodmysliteľným Gašparkom a jeho koníkom. Doma si odvtedy začal zhotovovať kartónové divadielka, šil kostýmy pre svojich kartónových hrdinov, ba neváhal odstrihnúť svojej mladšej sestre z vlasov, len aby koník pre Gašparka bol čo najkrajší. Záujem o divadlo postupne nahradili iné povinnosti, vojenská základná služba u letectva v Piešťanoch, potom nástup do práce a starosť o rodinu (v roku 1938 sa oženil s Máriou Šurianskou zo Slovenskej Ľupče). Šťastnou náhodou odkúpil niekoľko kusov poškodených marionet a kulís, ktoré boli smutným pozostatkom bývalého bábkového divadla Telocvičnej jednoty Sokol v Banskej Bystrici (po zrušení TJ Sokol a odsune občanov českej národnosti boli artefakty divadla temer úplne zničené). Tieto bábky sa stali vzorom pre vyhotovenie ďalších bábok, neskôr si objednávali bábky (s veľkosťou 50 cm), strihy na ušitie kostýmov, dekorácie a scenáre hier v renomovanej pražskej firme Antonín Münzberg. Takto sa zrodil amatérsky bábkarský súbor s názvom Bábkové divadlo Našich detí.

Dobrá myšlienka podporil jeho nariadený – riaditeľ ME Ing. František Šándor, a to materiálnou pomocou a sprostredkovaním kontaktov na sponzorské firmy. Jánovi Murgašovi sa podarilo získať miestnosť vhodnú na prevádzku bábkového divadla vo vtedajšej Odbornej kovorobnej škole na námestí č. 14 (terajšie Námestie SNP) na prvom poschodí. Prvou úlohou bolo vyhotovenie konštrukcie javiska a portálu. Majiteľ stolárstva Alexander Veljačik daroval na stavbu divadielka potrebné rezivo na zhotovenie drevených konštrukcií javiska a hľadiska (lavič), dokonca im vo svojej dielni počas voľných dní umožnil zhotoviť toto materiálne vybavenie. Kartóny dodala Harmanecká papieraň, odpady z textilu firma Keme. Osvetlenie javiska, osvetľovací pult aj zosilňovač vyhotovil Ján Murgaš vo vlastnej réžii, náročnejšie práce realizoval s pomocou obetavého študenta Obchodnej akadémie Laca Kohútika.

Umeleckú základňu bábkového súboru tvorili študenti Obchodnej akadémie, ale aj z iných stredných škôl z Banskej Bystrice. Skôr než sa začalo s nácvikom prvej bábkovej hry, chlapci vyrábali kulisy a dievčatá šili kostýmy pre bábky. Bábky boli marionety na 3 mm hrubom drôte, vo vrchnej časti s vahadlom, ktorým sa ovládal pohyb bábky. Základný repertoár hier bábkarského súboru tvorilo postupne 67 titulov (odohraných bolo 52 titulov), ktoré upravil a do slovenského jazyka preložil Ján Murgaš. Podkladom boli scenáre hier českých autorov: Františka Čecha, Bohumila Schweigstilla, Františka Eliáša a ďalších z pražského Vydavateľstva A. Storch syn, Nakladateľstva

B. Kočí alebo zo slovenského Učiteľského nakladateľstva O. Trávníček v Žiline. V zbierkovom fonde Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici máme scenáre hier a množstvo fotografií z predstavení ako: *V zaklinatej rokline, Keď je komu najhoršie, Gašparko mu pomôže, Gašparkova metlička zamietla, Gašparko u žebababy Zlobaby, Gašparko dvorným lekárom, Gašparko vždy zvíťazí, Gašparko a prilepený čert, Múdra kráľovná, Gašparko komorníkom, Gašparko a Kubo v pekle, Vianočná rozprávka, Gašparko a vodník, Gašparko a strýko Škrhoľa zavítali do Banskej Bystrice, Oklamaná smrť, Gašparko sluhom u čarodeja, Gašparkove čertoviny, Začarovaný mlyn, Tri zlaté jabĺčka, Prišiel sv. Mikuláš, Rozprávka o zlatom kvete, Ako Kubo našiel poklad, Červená Karkuľka, Hlásnik a strašidlo* a iné. K tomu sa zachoval album fotografií, ako aj zábery na členov divadielka pri zhotovovaní bábok, Gašparka na kolobežke, Gašparka na lyžiach či skupinové fotografie členov súboru.

Z názvov vymenovaných titulov je zrejme, že v hrách stvárňoval hlavného hrdinu Gašparko. Gašparko bol v produkcii tradičných ľudových bábkarov typom komickej postavy, bol to šibal, obyčajne v roli sluhu u nejakého zloducha, niekedy lenivý, inokedy úslušný, drzý, rád jedol, bol aj veľmi múdry. V tomto amatérskom súbore si jeho vlastnosti upravili (inšpirovaný aj scenármi Františka Čecha), a tak sa z neho stal kladný hrdina, ktorý vtipnými nápadmi riešil vzniknuté situácie – pomáhal deti vychovávať k dobrým skutkom, k slušnému správaniu, k poslušnosti voči rodičom a učiteľom. Výchovný význam pre deti, inšpiračný zdroj pre skvalitnenie práce tohto súboru, ako aj komunikačný prostriedok medzi deťmi a ich obľúbeným Gašparkom bola tzv. Gašparková pošta: „...**Nuž do tejto malej skrinky, / dievčatko, chlapček malinký, / každý nech svoj lístok hodí – / pozor, nech skrinky nepoškodí... / A v tom lístku milá chasa, / napíšte mi všetci zasa, / či sa divadielko vám páči... / ja sa teším vierou istou, / že nabudúce plná skríňa bude vašich lístov.**“

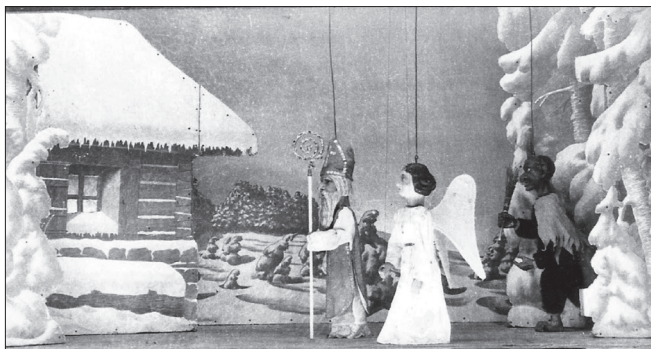
Aj podľa spomienok Jána Murgaša a zachovaných dokumentov mala „Gašparkova pošta“ veľké úspechy. Boli v nej listy oceňujúce jednotlivé bábkové hry, riešili sa v nej aj sťažnosti detí, že nevideli dobre na javisku, keď si pred nich sadla vysoká pani, no a v pošte podľa lístov od rodičov napomínal Gašparko menovite tie deti, ktoré nechceli jesť, načas spať, učiť sa v škole a pod. Okrem toho bolo zaužívaným zvykom, že Gašparko pred predstavením vo veršoch privítal návštevníkov a niekedy ich oboznámil s obsahom hry. Verše skladali Jozef Šurina a Števo Šahan. Ukážka Gašparkovho predslavu: „**Milí chlapci aj dievčatká driené, / vítam vás tu dnes srdečne! / Zasa prešiel týždeň celý, / ako sme sa nevideli. / Dnes vám, milé dieťky, znovu / rozprávočku zahrám novú, / ktorá má zas názov iný, / Gašparkove čertoviny. / Preto prosbu mám len vrelú – / ticho buďte cez hru celú, / aby ste tak, milé dieťky, / počuli hru dobre všetky.**“

Števo Šahan je autorom Gašparkovho príhovoru k Vianociam: „**Na nedeľu na Vianoce / stromček sa nám zaligoce. / Každý človek mladý, starý / dostane, oj, milé dary!**“ / Deťom sa prihováraajú ďalšie rozprávkové postavy: Matej: „**Nuž tak, deti, ja vám prajem, / nech sa vždycky dobre najem!**“ / Čarodejník: „**...Ja ti prajem, chasa celá, / hromov, bleskov, veľa, veľa! / Aby ste sa ma vždy báli, / mojim čarom pokoj dali. / Ticho deti, ani muk, / to vám želá Halibuk!**“ /

V decembri sa hrávali hry ako: *Gašparko hľadá svätého Mikuláša, Gašparko v službe u svätého Mikuláša, Prišiel svätý Mikuláš, Vianočná*

Bábkové divadlo Našich detí v Banskej Bystrici: Šurina, Kohútik, Králiček, Kohútiková, Roštárová, Staračková, J. Murgaš v bodkovanvej viazanke

Bábkové divadlo Našich detí v Banskej Bystrici: Prišiel svätý Mikuláš

KNÍHTLAČIARSTVO V BANSKEJ BYSTRICI - úvod

Kníhtlač je jedným z najvýznamnejších vynálezov ľudstva. Vďaka knihám bolo možné šíriť vzdelanosť a poznanie. Vďaka kníhtlačiarom sa produkovalo viac kníh, a tak boli dostupnejšie aj pre verejnosť. V slovenských mestách často prevládalo nemecké obyvateľstvo, a preto môžeme predpokladať, že aj jeho zásluhou sa vynález kníhtlače dostal z Nemecka do Uhorska a na územie dnešného Slovenska. Koncom 15. a začiatkom 16. storočia sú už známe tlačiarne v Budíne a v Bratislave.¹

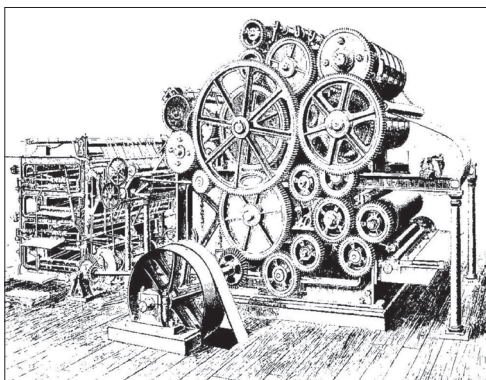
Nebolo tomu inak ani v Banskej Bystrici. Keďže mesto vďaka baníctvu hospodársky prosperovalo, mohlo sa rozvíjať aj kultúrne. Už od konca 14.

prebral tlačiareň J. Štefáni a po jeho smrti ju viedla vdova Z. Štefániová.

Predajom tlačiarne H. Macholdovej nastala vyše 110-ročná éra kníhtlačiarkej rodiny Macholdovcov. Z produkcie tejto tlačiarne poznáme napr. *Nový i Starý Wlastenský Kalendar*, vydávaný v slovakizovanej češtine. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia začali vznikáť nové menšie tlačiarne, z ktorých však väčšina mala len krátke trvanie.

Dobová reklama

Historický tlačiarenský stroj

storočia tu existovala škola, na ktorej pôsobili ako pedagógovia absolventi zahraničných univerzít (napr. vo Wittenbergu, Lipsku, Krakove).² Dopyt po knihách a možno aj potreby týchto vzdelancov boli v sedemdesiatych rokoch 16. storočia dôvodom pre zriadenie prvej tlačiarne na území dnešného Slovenska. Mesto Banská Bystrica vďaka baníctvu zbohatlo a prosperovalo a tak sa mohla rozvíjať aj kultúra a vzdelanosť.

Na základe zachovaných prameňov sa dozvedáme, že prvá tlačiareň tu bola založená už v roku 1577 Krištofom Škultétym. Táto tlačiareň bola jedna z prvých na území dnešného Slovenska a prvá na strednom Slovensku. Po jej zániku sa takmer 200 rokov nestretávame so žiadnou inou tlačiarňou. Toto môže byť zapríčinené požiarom mesta, pri ktorých mohli zhorieť archívne záznamy. Isté však je, že v roku 1783 založil v Banskej Bystrici tlačiareň J. Tumler. Táto tlačiareň vydávala aj *Staré noviny literárneho umění*. Neskôr

Po znárodnení v roku 1950 sa vytvoril nielen z banskobystrických, ale aj z tlačiarň z iných miest národný podnik Stredoslovenské tlačiarne a o 3 roky neskôr sa premenoval na Pohronské tlačiarne n. p. V roku 1958 sa zlúčili s n. p. Severoslovenské tlačiarne, a tak vznikol n. p. Tlačiarne SNP so sídlom v Martine. V roku 1990 sa z tohto podniku vyčlenil štátny podnik Tlačiarne BB, ktorý si aj po privatizácii v roku 1992 ponechal rovnaké meno a dodnes pracuje ako Tlačiarne BB a.s.

Veronika Gašparcová

Poznámky:

- 1 VALACH, Július: *Staré tlačiarne a tlačári na Slovensku*. 1. vydanie. Martin : Matica slovenská, 1987. s. 9
- 2 VALACH, Július: *Staré tlačiarne a tlačári na Slovensku*. 1. vydanie. Martin : Matica slovenská, 1987. s. 43

NEZABUDNUTELNÁ NÁVŠTEVA HRH PRINCA CHARLESA V BANSKEJ BYSTRICI

Bolo to pred 20 rokmi. Mimoriadnou udalosťou v Banskej Bystrici bola kráľovská návšteva v našom meste. Na návštevu britskej kultúrne-vzdelávacej inštitúcie British Council, ktorá v Banskej Bystrici pôsobila 15 rokov, prišiel 1. novembra 2000 následník britského trónu HRH Princ Charles, The Prince of Wales, ktorý je dodnes jej oficiálnym patrónom na celom svete. Priamo v Centre sa stretol so skupinou 14 učiteľov anglického jazyka aj s niekoľkými študentmi, ktorým Britská rada veľkoryso pomohla profesionálne alebo materiálne.

Aj ako Banskobystričanka aj ako manažérka British Council som mala tú česť sprevádzať Jeho Kráľovskú Výsosť po námestí môjho rodného mesta. Boli to nezabudnuteľné chvíle, keď so záujmom počúval o jednotlivých domoch - skvostoch, popri ktorých sme v ten upršaný deň prechádzali. Zaujal ho morový stĺp, zaujala ho katedrála Františka Xaverského aj fontána, určite sa mu páčil Benického dom so

svojou unikátnou arkádovou lodžiou. Spýtal sa, komu je venovaný tmavý obelisk, ktorý mu svojím tvarom pripomenul Kleopatrinu ihlu na nábřeží Temže v Londýne. Myslím si, že ho očarila silueta námestia, ktorú obdivoval hoci len počas krátkeho obzretia sa na začiatku Dolnej ulice. Počúval so záujmom, no veľmi intenzívne vnímal aj atmosféru námestia, ktoré bolo celé lemované mnohými ľuďmi.

Všetko stíhal - mával, usmieval sa, pozdravoval. Jedna chvíľa však bola čarovná. Hneď na začiatku námestia stála v dave pani, ktorá držala igelitku s nápisom TESCO. Keď tú igelitku Princ Charles zbadal, isto sa potešil. Veď TESCO je britská obchodná sieť. Veľmi bezprostredne a spontánne prikočil k tej panej, nazrel do igelitky a s úsmevom sa jej spýtal, čo tam nakúpila...

Banská Bystrica svojou upršanou krásou a usmiateymi nadšenými ľuďmi určite Jeho Výsosť nesklamala.

Alica Frühwaldová

SPOMIENKA NA RODINNÉ VIANOČNÉ OBLÁTKY

Pokračovanie zo str. 1.

Bolo to neobyčajne náročné, dbať na správny oheň v sporáku, presne dodržiavať časový postup a pri obsluhu želez s nepopáliť. Aby sa oblátky nelepili na železá, bolo treba vnútornú stranu platní občas potrieť kožkou zo slaniny. Ako deti sme niekedy vydržali pozorovať obrad pečenia oblátok do nočných hodín a to už aj preto, lebo nepodarky vrátane pripálených oblátok, ktoré sme volali „černoškovia“, obyčajne končili v našich žalúdkoch.

U nás bolo zvykom pred štedrou večerou sa najprv pomodliť, dospeli si dopriali štamperlík hriateho, potom všetci zjedli oblátku s medom, nasledovala kapustnica a vyprášaný kapor alebo iná ryba. Až potom sme sa mohli ísť potešiť darčekom pod vianočným stromčekom. Tento rodinný zvyk dodržiavame stále.

V minulosti si v niektorých dedinách miestni učitelia privyrábali

pečenie oblátok z dodaných surovín. Pre jednu domácnosť to bolo asi 15 oblátok či trubičiek. Aj cirkvi vyhotovujú oblátky, obyčajne sú to neochutené jemné biele hostie pre svoje obrady. Pamätám sa, že aj v našom meste kedysi evanjelická a. v. cirkev dodávala pre niektorých svojich veriacich za offeru (dobrovoľný poplatok) zopár oblátok.

Dnes sa používajú rôzne elektrické pekáče oblátok (oblátkovače) a mnohí súkromníci si tým privyrábajú. Oblátky sa dajú pomerne ľahko kúpiť a tak ustúpila niekdajšia výlučne rodinná produkcia pred ich komerčnou výrobou. Vynikajúcu chuť našich rodinných oblátok už vyše polstoročia stále cítim aj keď ich už nerobíme. Isté je, že túto chuť doteraz nevie prekonať ani jeden z komerčných výrobkov oblátok aj keď sa niektoré k tomu aspoň trochu približujú.

Július Burkovský

100 ROKOV OD ZALOŽENIA ODBORU KČST V BANSKEJ BYSTRICI

Počiatky organizovanej turistiky v Európe sa datujú koncom 18. storočia. Na území dnešného Slovenska bol v období Rakúsko-Uhorskej monarchie prvým turistickým spolkom Uhorský karpatský spolok (Magyarországi Karpát-egyesület - MKE), založený bol v roku 1873 v Starom Smokovci a sídlo mal v Kežmarku. Zvolenská sekcia Uhorského karpatského spolku vznikla v Banskej Bystrici 26. mája 1889 a od 19. 3. 1934 až do roku 1939 pôsobil tento spolok pod názvom Zweigverein des Karpathenvereines in Neusohl (Karpathenverein).

Na Slovensku sa už od dávna poriadali vychádzky do prírody – medzi známe skupinové podujatia patrí memorandumový výstup na Kriváň v roku 1861 a na tradíciu týchto prvých národných výstupov nadviazal organizovaním výletu na Kriváň v roku 1910 aj Juraj Janoška. V roku 1911 vyšiel aj prvý Turistický sprievodca po Tatrách, ktorého autorom bol Miloš Janoška.

Jedným z prvých pokusov o založenie slovenskej turistickej organizácie pred prvou svetovou vojnou, bola snaha Slovenskej snemovej národnostnej strany, ktorá na valnej porade svojho Ústredného klubu riešila aj vytvorenie rôznych odborov a medzi nimi aj športový-turistický odbor.

Listom zo dňa 30. augusta 1913 sekretariát uvedenej strany potvrdzuje, že za predsedu tohto odboru bol zvolený Dr. Juraj Janoška. Prvý návrh Pravidiel turistických odborov spracoval Jurajov brat Miloš Janoška 12. júna 1914. Snahy o vytvorenie samostatnej slovenskej turistickej organizácie však nenašli širšiu odozvu a v čase ostrej maďarizácie boli neželané.

Po páde Rakúsko-Uhorskej monarchie a po vzniku Československej republiky bratia Janoškovci venovali veľké vytvoreniu slovenského turistického spolku. V januári 1919, na porade priateľov turistiky v Liptovskom Sv. Mikuláši, založili Tatranský spolok turistický (TST), schválili jeho stanovky, odznak a zvolili činníkov - predsedom sa stal MUDr. Ivan Stodola, tajomníkom Juraj Janoška. Netrvalo dlho a vznikali skupiny TST v Ružomberku, Martine, Bratislave, Košiciach, Žiline. Zameriavali sa na organizovanie výletov a vychádzok, na budovanie a značenie turistických chodníkov a na výmenu maďarských a nemeckých orientačných turistických smeroviek za slovenské.

V Čechách mala organizovaná turistika dlhšiu tradíciu - už v roku 1888 bol založený Klub českých turistov, ktorý po vzniku Československej republiky v roku 1918, bol organizačne pripravený na vytvorenie spoločnej turistickej organizácie so Slovenskom.

Valné zhromaždenie KČT dňa 25. 5. 1919 schválilo užívanie nového názvu Klub česko-slovenských turistů, ustanovilo Slovenskú komisiu a ústredný výbor KČT rozosielať na Slovensko prevolanie, v ktorom pozýval všetkých priaznivcov turistiky, aby sa stali členmi Klubu česko-slovenských turistů. Zástupcovia KČT, predseda Dr. J. Guth a podpredseda Dr. T. Bastl sa stretli so zástupcami Tatranského spolku turistického v Liptovskom Sv. Mikuláši k prejednaniu zjednotenia slovenských a českých turistů.

Prvý slovenský odbor KČST vznikol už 22. 8. 1919 v Bratislave, ale zlúčenie Tatranského spolku turistického s Klubom česko-slovenských turistů odsúhlasilo valné zhromaždenie TST v Liptovskom Sv. Mikuláši až 28. marca 1920. Následne Ministerstvo vnútra ČSR vzalo na vedomie zmeny, ktoré schválilo výročné valné zhromaždenie KČST v Prahe 9. mája 1920 (nové stanovky, názov Klub československých turistů, nový odznak). A tak výročná správa KČST za rok 1920 už konštatuje, že KČST sa v plnom

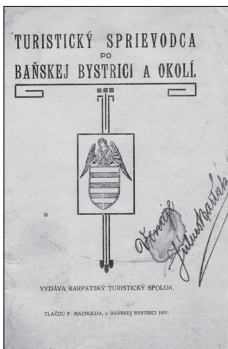
zmysle slova stal reprezentantom československej turistiky.

V Banskej Bystrici sa ustanovujúce zhromaždenie Odboru KČST konalo 26. augusta 1920, za účasti podpredsedu ústredného výboru KČST v Prahe Dr. Theodora Bastla. Funkciu dočasného predsedu prevzal lesný radca Jan Dvořák, funkciu jednatela lesný revízor Július Barták a na valnom zhromaždení 12. 10. 1920 bol za predsedu odboru zvolený Dr. Janečko.

Stanovy Odboru KČST Banská Bystrica schválilo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska 22. októbra 1920. Je pozoruhodné, že hoci viaceré novovznikajúce slovenské odbory pri schvaľovaní svojich stanov využívali predtlačенú českú verziu, banskobystrický odbor predložil ministerstvu na schválenie tieto svoje prvé stanovky napísané

Karpatský spolok pred chatou na Targoške, júl 1902

Turistický sprievodca, r. 1921

KČST - prvý bystrický skibus na Japeň

Poštové razítok, r. 1930

Odznam cvičiteľa KSTL, r. 1930

úhľadným ručným písmom po slovensky.

Počas takmer dvoch desiatkach rokov pôsobenia banskobystrického

Odboru KČST, sa v jeho vedení vystriedalo viacero predsedov – po dočasnom predsedovi J. Dvořákovi prevzal funkciu od 12. 10. 1920 Dr. Janečko, v roku 1921 Dr. Ivan Thurzo, 1922 J. Országh, 1923-1924 Dr. František Studnička, 1924-1925 Viliam Pauliny, 1925-1936 Ján Wünsch, 1937 Dr. Miloš Úlehla a v poslednom roku pôsobenia Odboru, bol jeho predsedom Dr. Václav Waschko.

V ústredí KČST v Prahe

pôsobili aj významné osobnosti Banskej Bystrice:

Viliam Pauliny bol predsedom Odboru KČST BB (1924-1925), predsedom Stredoslovenskej župy KČST (1926-1938), I. miestopredsedom ústredia KČST v Prahe (1927-1929) a predsedom Slovenskej komisie KČST (1929-1931). Pre Mesto Banská Bystrica spracoval Archív KST Lokomotíva CD s prehľadom archívnych a publikovaných dokumentov o pôsobení Viliama Paulinyho v čs. organizovanej turistike a Mestské zastupiteľstvo v roku 2013 vyhlásilo Viliama Paulinyho za významnú osobnosť mesta Banská Bystrica. V roku 2020 si pripomína 75 rokov od jeho úmrtia.

JUDr. Juraj Slávik (Neresnický) bol predsedom Stredoslovenskej župy KČST (1924- do 16. 9. 1925), I. miestopredsedom od 19. 5. 1929-1935 a od 5. 5. 1935 do februára 1936 predsedom ústredia KČST v Prahe. Pre KČT Praha a pre Mesto Banská Bystrica spracoval Archív KST Lokomotíva CD s prehľadom archívnych a publikovaných dokumentov o pôsobení JUDr. Juraja Slávika v čs. organizovanej turistike. V roku 2015 Klub českých turistů ocenil zásluhy JUDr. Juraja Slávika o československú turistiku uvedením do Siene slávy českej turistiky. V roku 2016 Mestské zastupiteľstvo na podnet KST Lokomotíva vyhlásilo JUDr. Juraja Slávika za významnú osobnosť mesta Banská Bystrica. V roku 2020 si pripomínáme 130 rokov od jeho narodenia.

Pokračovanie na str. 16.

100 ROKOV OD ZALOŽENIA ODBORU KČST V BANSKEJ BYSTRICI

Pokračovanie zo str. 15.

Do histórie bansko-bystrického Odboru KČST sa výraznou mierou zapísali mnohí českí činovníci – dlhoročný predseda Jan Wünsch, dr. František Studnička, podpredseda odboru a župný značkář Ludvík Stárka, propagační a prednáškový referenti pplk. František Ondruška a prof. dr. Václav Kmoniček, predseda lyžiarov a vodákov prof. Dr. Miloslav Dillinger, technický referent Ing. Josef Fuxa, publikačnej činnosti sa venovali profesori bystrických gymnázií Jan Roubal a Jozef Krákora.

Z bystričanov sú s odborom KČST spojené známe mená – lesný revizor Július Barták, hudobný skladateľ Viliam Figuš-Bystrý, nestor lyžiarstva a horolezectva Ing. Vojtech Bukovčan, aj jeden z prvých propagátorov organizovanej turistiky a skalolezectva - radvančan Juraj Kneppo, ktorý už v rámci Zvolenskej sekcie Uhorského karpatského spolku organizoval turistické podujatia do širšieho okolia mesta. Ako uvádzajú zápisky, v roku 1923 mal Odbor KČST v Banskej Bystrici 101 členov, v máji 1930 mal 200 členov a o štyri roky neskôr, v septembri 1934 to bolo už 554 členov, z toho 106 dorastencov. V roku 1928 vznikol aj samostatný Odbor KČST v Radvani nad Hronom – predsedom bol Ján Petrikovich.

K zvyšovaniu spoločenského povedomia o turistike pod heslom „poznajme otčinu“ prispieval aj časopis Krásy Slovenska, ktorý od roku 1921 začal vydávať Miloš Janoška s Matejom Sopkom v Liptovskom Mikuláši. V rokoch pôsobenia KČST na Slovensku mali Krásy Slovenska aj podnázov Časopis KČST s logom klubu na titulke a osobitnú rubriku Slovenský turista - Zprávy Klubu československých turistov na Slovensku. V účtovnej knihe Krás Slovenska z rokov 1921-1925 je zaznamenaných 32 predplatiteľov časopisu z Banskej Bystrice, medzi nimi aj také známe mená ako Terézia Vansová, Viliam Pauliny, Juraj Slávik, architekt Emil Belluš, hudobný skladateľ Viliam Figuš-Bystrý. Ústredie KČST v Prahe vydávalo pre členov klubový Časopis turistů. V roku 1920, keď vznikali početné odbory KČST na Slovensku, mal na titulke vyobrazenie bratislavského hradu.

Záujem o turistiku bol podnetom aj k vydávaniu knižných sprievodcovských publikácií. Odbor KČST v roku 1928 vydal Sprievodcu po Nízkych Tatrách - zostavovateľkou bola členka bystrického odboru Vlasta Ondrušková, autorsky spolupracovali prof. dr. Václav Kmoniček a prof. dr. Radim Kettner.

Významným športovým podujatím zabezpečovaným aj Odborom KČST v Banskej Bystrici boli v roku 1937 XIII. majstrovstvá Československej republiky v lyžovaní a rok predtým, vo februári 1936 VI. Lyžiarsky prebor KČST. Organizačný bulletin preboru KČST, spracovaný bystrickým Odborom KČST, vyšiel ako zvláštne číslo časopisu Krásy Slovenska a obsahoval aj podrobnú turisticko-sprievodcovskú časť o regióne stredného Slovenska, na ktorej spolupracovali viacerí členovia odboru - Dr. Jozef Šimčíško a Dr. Ludvík Nábělek, ktorí patrili medzi priekopníkov lyžovania a organizátorov lyžiarskych pretekov KČST, Jan Wünsch, prof. dr. M. Dillinger, Ing. Vojtech Kürty a iní.

Odbor KČST v Banskej Bystrici mal aj rozsiahlu knižnicu a archív. Vo svojom archíve opatroval aj zbierku fotografií. V zápisnici z 13. 3. 1929 sa uvádza návrh Juraja Kneppa na vybudovanie turistického domu, v ktorom by bol aj priestor na knižnicu a archív, ostalo však len pri plánoch. Stretnutia a schôdze odboru sa konali v Národnom dome, v Kolkárni, alebo mestskom kasíne. Knižnica bola v roku 1935 premiestnená do budovy spolku YMCA, kde boli vhodnejšie priestory. Ďalší osud tejto knižnice nie je známy a z archívu Odboru KČST sa zachovala len časť dokumentov, ktoré sú uložené vo fonde Štátneho archívu v Banskej Bystrici – medzi nimi je aj zošit s rukopisnými zápisnicami

zo zasadaní výboru Odboru KČST z rokov 1928-1938. Dokumenty k histórii bansko-bystrického Odboru KČST nám v roku 1981 záznamom svojich spomienok osobne doplnil dlhoročný člen odboru Ludvík Stárka.

Koncom dvadsiatych ako aj v tridsiatych rokoch bystrický Odbor KČST zameiaval svoje aktivity najmä na stavbu turistických chat. Aj z dnešného pohľadu to boli úctyhodné výkony – tri chaty na Kráľovej studni (prvá z nich zhorela týždeň pred otvorením), senník pod Trávnym Ždiarom upravený ako „ohrievareň pre zimných športovníkov“, chata na Suchom vrchu, chata pod Chabencom a v rámci Stredoslovenskej župy KČST sa bystričania podieľali aj pri zabezpečovaní výstavby chaty pod Ďumbierom. V plánoch bystrického Odboru KČST v rokoch 1937-1938 bola aj stavba lanovky na Majerovu skalu, lodenice pri Hrone, chata na Donovaloch, Prašivej a v sedle Rybô – k realizácii zámerov však už neprišlo.

Odbor KČST Banská Bystrica budoval a udržiaval rozsiahlu sieť značených turistických chodníkov. Sprievodca po Banskej Bystrici a Horehroní vydaný Odborom KČST v roku 1928 uvádza 21 značených a udržiavaných turistických chodníkov v okolí Banskej Bystrice a na hrebeni Veľkej Fatry a Nízkych Tatier. V tridsiatych rokoch vydal odbor aj mapu značených turistických trás stred-

ného Slovenska. Značkovacím referentom bol František Holý, I. značkárom Karol Líška a župným značkárom v rokoch 1927-1938 bol Ludvík Stárka. V Archíve KST Lokomotíva je zachovaná drevená tabuľka Odboru KČST Banská Bystrica z roku 1930 s údajmi o zeleno značenej

turistickej trase zo Starých Hôr cez Japeň do Harmanca.

Po takmer dvoch desaťročiach činnosti skončil Klub československých turistov svoje pôsobenie na Slovensku. Po zriaďujúcom valnom zhromaždení 15. 1. 1939 v Liptovskom Sv. Mikuláši, nástupníckou organizáciou na Slovensku sa stal Klub slovenských turistov a lyžiarov a neskôr súčasný Klub slovenských turistov.

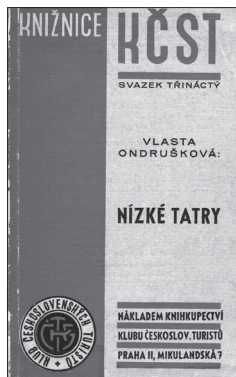
Bansko-bystrickí turisti, ktorí pôvodne pôsobili v KČST a KSTL, založili v roku 1957 náš turistický klub Lokomotíva, ktorý sa tak stal nepriamym nástupcom spolkov z histórie turistiky a splnil aj pôvodný zámer odboru KČST – zriadil Dom turistiky v Banskej Bystrici, v ktorom uchováva aj knižnicu a archív o histórii turistiky.

V roku 2020 si pripomíname významné jubileum – 100 rokov od vzniku Klubu československých turistov v našom meste. Je to spomienka, ktorá sa spája s úctou i obdivom k tvorivému nadšeniu jeho členov.

Dušan Kaliský

Sokolská chata nad Tajovom, otvorená r. 1932

Kniha Nízke Tatry

Kniha Sprievodca po B. Bystrici

KLUB ČESKOSLOVENSKÝCH TURISTŮ V BANSKEJ BYSTRICI

1920 - 1938

100. VÝROČIE ZALOŽENIA ODBORU KLUBU ČESKOSLOVENSKÝCH TURISTOV V BANSKEJ BYSTRICI

Prospekt 100 KČST B. Bystrica, r. 2020

BYSTRICKÝ PERMON

Bansko-bystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Adresa redakcie: Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, e-mailový kontakt: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com, Tlač: DALI-BB, s.r.o., Banská Bystrica. Registr. číslo: OÚ-OPT-1/2003. ISSN (tlačené vydanie) 2585-9420 a ISSN (online) 2729-7977. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra a www.permon.eu, www.permonrevue.sk, facebook: RNDr. Richard R. Senček, PhD., Anna Havlíčková www.facebook.com/Bystricky%C3%BD-Permon-209485485741711